

Vilniaus universitetas
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

LITERATŪROS ANTROPOLOGIJOS IR KULTŪROS PROGRAMA

GINTARĖ BIDLAUSKIENĖ
II kurso studentė

**GALIOS SANTYKIAI (PAGAL MICHELĮ FOUCAULT) RIČARDO
GAVELIO ROMANE „PASKUTINIOJI ŽEMĖS ŽMONIŲ KARTA“**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: Dr. Jūratė Levina

Vilnius, 2016

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Bidlauskienė G. Galios santykiai (pagal Michelį Foucault) Ričardo Gavelio romane „Paskutinioji žemės žmonių karta“: Literatūros antropologijos ir kultūros specialybės, magistro darbas / VU Filologijos fakultetas; darbo vadovė J. Levina. – V., 2016. – 60 p.

Reikšminiai žodžiai: disciplina, galia, kūnas, Panoptikonas, regėjimas, seksualumas, Foucault, Gavelis.

Šiame darbe nagrinėjamas Ričardo Gavelio romanas *Paskutinioji žemės žmonių karta* pasitelkus Michelio Foucault disciplinuojančios galios ir visuomenės sampratą. Plėtojant šios galios technologijas ir jų santykį su subjektu teorija tampa konceptuali tinkleliu teksto struktūros analizei ir siužeto interpretacijai.

Specifiniam teksto organizavimui pasitelkta metodologija leidžia romano struktūrą sugretinti su Panoptikonu bei išvelgti subjektų hierarchiją teksto viduje. Toliau teorinis įrankis sudaro sąlygas parodyti, kokios galios struktūros artikuliuoja romano tikrovę. Tokiu būdu įrodoma ir siužetinėje plotmėje nubrėžiama personažų kūnų paradigma bei sąrašas kūnus disciplinuojančių galios institucijų.

TURINYS

IVADAS	4
1. Kodėl galia?.....	8
2. Pažinimo pagrindas – genealogija.....	9
3. Specifinė galios prigimtis	10
4. Disiplina	12
5. Panoptikonas	15
6. Subjektas ir galia	16
7. Kūnas ir diskursas	18
8. Įrankiai literatūrinei analizei	19
1. Pasakojimas kaip Panoptikonas.....	21
2. Disciplinos celės	24
2. 1. Ligos istorija	24
2. 2. Kontroliuojanti perspektyva.....	28
2. 3. Bažnyčia ir bausmė	32
2. 4. Nenormali lytis	35
2. 5. Motininė institucija	37
2. 6. Atoveiksmio galia	40
2. 7. Kiberorganizmas	45
2. 8. Žvilgsnis be veido.....	46
2. 9. Kalėjimas pavadinimu Vilnius	49
IŠVADOS	53
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	56
SUMMARY.....	60

IVADAS

Su kuo norėtumėte papietauti?¹, – gana dažnai teiraujasi žurnalistai. Interviu su panašiu klausimu išspausdintas ne kartą – visiems įdomu, kas su kuo pavalgytų. Skaitant atsakymus pasirinkimų įvairovė stulbina, tačiau visus juos galima dalinti į du pagrindinius skyrius. Pirmojoje geidžiamiausių pašnekovų kompanijoje atsiduria istorinės asmenybės, vadinasi, daugmaž realios personas. Antroje grupėje staliukai rezervuojami herojams. Taigi realumas arba vaizduotė yra esminė skirtis arba grupuojantis faktorius.

Perskyra tarp autoriaus ir veikėjo neramina. Pasirinkdamas pirmąjį tarsi duodi suprasti, jog autorius įdomesnis nei jo kūrinys. Valgydamas tik su herojais (be juos kontroliuojančios jėgos) rizikuoja atsidurti nevaldomoje fantasmagorijoje, labiau pritinkančioje pavasario karnavalui, bet ne pietums valgomajame ar vakarienei restorane. Todėl už stalo buvo pasodinti ir herojai, ir autorius. Tiesa, ne juos sukūręs autorius. Taip menamas stalas buvo padengtas Ričardo Gavelio romano *Paskutinioji žemės žmonių karta* (1995) herojams ir Micheliui Foucault.

Užstalės keitėsi, pietūs vyko tai Vilniuje, tai Paryžiuje, tai Maskvoje o stalas mainėsi tapdamas tai valgio, tai žaidimų suaugusiems arba vaikams plokštuma, tai derybų ir galių susikirtimo vieta. Tuo tarpu šio teksto autorė atsidūrė po lempa, prie rašomojo stalo, su tikslu perskaityti minėtą Gavelio romaną – pagrindinį darbo objektą – su iš Paryžiaus restorano nukniauktais ašinio teoretiko Foucault akiniais. Juos užsidėjus ir įsistebeilijus į tekstą, ten išryškėjo galios santykių tinklas. Tai buvo ne centralizuota, o sunkiai apčiuopiama, po visus herojų kūnus ir bendrą romano struktūrą pasklidusi galia. Nenuostabu, Gavelis niekada nevengė galios temos – patiekdavo skaitytojui ją ant lėkštutės prieš tai stropiai išdarinėjęs plunksna nelyginant peiliu. Aštrumui naudingas analitinis mąstymas ir fiziko išsilavinimas ne tik išskyrė Gavelį iš rašytojų sluoksnio, bet ir turėjo įtakos kompleksiskam požiūriui į žmogiškąsias sąlygas, nesistemiškai, netgi atskalūniškai autoriaus laikysenai.

Nepaisant fakto, jog Foucault irgi nemėgo etikečių – savo darbus vengė priskirti konkrečiai tradicinei mokslo šakai ar, galų gale, žanrui bei stengėsi likti vienos ar kitos madingos filosofinės krypties nuošalyje – aišku viena, jo mokslinė teorija plėtojosi jau įvykus generaliniam visos paradigmos poslinkiui, kuomet dominuojanti pamatinė socialinių mokslų prielaida tapo socialiai

¹ Rubrika „Didysis klausimas“, „Su kuo norėtumėte pavakarieniauti?“, *Intelligent Life*, kovas-balandis, 2016, 19-22.

konstruojama tikrovė. Turėdamas tai omenyje įtakingas ir populiarius Foucault nuodugnai tyrinėjo istorijos plyšius, netęstinumus ir ten ieškojo kritinės modernybės istorijos. Jis kvestionavo menamai objektyvius, savimi neabejojančius, tačiau iš tiesų socialiai ir kultūriškai gaminamus reiškinius. Tačiau į gelmę nukreiptas žvilgsnis visuomet išliko sąryšyje su dabartimi.

Gavelį taip pat išskirtinai domino dabartis, bet visuomet ryšyje su praeitimi. Savo romanuose bei trumpojoje prozoje jis aprašė laikmetį, tačiau kūrinuose juntamas ir platesnis istorinis kontekstas. Kita sąsaja su Foucault – dėmesio centre atsidūręs kūnas. Foucault analizė į galios santykius įtraukė ir individualų bei socialinį kūną. Gavelis savo ruožtu *Paskutiniojoje žemės žmonių kartoje* matomiausioje vietoje pastatė ir įvairiomis literatūrinėmis priemonėmis išryškino tradiciškai slepiamą, nepažiną ir ne tokį atvirą kūno egzistavimą lietuvių literatūros (kon)tekste.

Be jau minėtų sutapimų, ašinio teoretiko pasirinkimą Gavelio teksto analizei motyvuoja dar ir *Paskutiniosio žemės žmonių kartos* specifika: politinis angažuotumas, lūžinio istorinio momento atvaizdavimas, su juo susijusi politinių, ekonominių bei socialinių slinkčių refleksija ir socialinių institutų aprašymas. Galima teigti, kad Gavelio kūryba – reikšmingas kultūrinis reiškinys. Tai – vaizduotė ir intelektą provokuojanti proza, iš anuometinio diskurso išsiskirianti pasakojimo technikomis (kalba daug herojų iš įvairių taškų, veiksmas klostosi įvairiuose pasaulio miestuose juos apjungdamas Vilniuje)², eksperimentais su kalba („juodoji poezija parašyta proza“), komplikotu veikėjų santykiu tinklu (septyni personažai – avatarai, atskiros, tačiau gelmiškai susijusios dalys), žmogiškosios realybės struktūrų kompleksišku atvaizdavimu („fantazija dera su atpažįstamais įvykiais, filosofinius ekskursus stelbia realūs faktai“). Todėl ir tirti ją paranku iš kultūrinės ir socio-politinės perspektyvos.

Galiausiai, dar vienas motyvas, turėjęs įtakos teoretiko pasirinkimui, kilo iš Foucault programos, kuriai buvo būdingas filologinis pažinimas, tekstų ir skaitytojo kompetencijos sureikšminimas, nuostata, jog diskursai neatspindi tikrovės, bet ją kuria, o literatūra apskritai padeda daugiau įsigilinti į kultūros lauką. Tokiu požiūriu tikimasi prisitraukti tiriamą medžiagą, o kartu sujungti detalę ir visumą – nuo stambaus plano pereiti prie panoraminio režimo, specializuotų pasakojimų dėka įsigilinant į didžiuosius istorijos pokyčius, sisteminius poslinkius.

(Nelyginant prancūzų teoretikas) Gavelis neabejotinai buvo ir yra populiarius rašytojas (dideli tiražai išspauduoti, išverstas į nemažai užsienio kalbų) bei įtakinga visuomeninė figūra. Nepaisant to, jo kūryba dar nėra pernelyg plačiai nuodugnai tyrinėta – tokį apibendrinimą leidžia

² Šioje pastraipoje skliausteliuose pateikti patikslinimai ir citatos – iš autorinės nuorodos romano pabaigoje.

daryti palyginti negausi darbų apie R. Gavelio kūrybą visuma. Be romanų recenzijų, žymesnių studijų yra parengusi Gavelio kritike vadinama Violeta Kelertienė, interpretuojanti R. Gavelio kūrybą kaip postkolonialinės literatūros sindromą. Minėtini straipsniai – „Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction“ ir „Vilnius literatūrinėje vaizduotėje“³. Disertaciją apie visą R. Gavelio kūrybą taikant dekonstrukcinę prieigą apsigynė Jūratė Čerškutė⁴. Pasitelkdama Michelio Foucault pasiūlytą galios (*pouvoir*) idėją, paskutinį rašytojo romaną *Sun-Tsu gyvenimas šventame Vilniaus mieste* apžvelgė Jūratė Baranova straipsnyje „Ričardo Gavelio sukurtoji galios metafizika“⁵. Gavelio kūryba analizuojant miestą, būtent – Vinių ir jo kultūrą, nagrinėja Violeta Davoliūtė⁶. Galima minėti ir Regimą Tamošaitį⁷, Algimą Valantiejų⁸, Almantą Samalavičių⁹. Į Gavelio kūrybą gilinai ne tik literatūrologai, bet ir kitas disciplinas atstovaujantys akademikai – politinės minties kontekste apie Gavelį rašo ir L. Donskis¹⁰.

Daugiausiai dėmesio sulaukė dar iki nepriklausomybės parašytas romanas *Vilniaus pokeris* (1989), tuo tarpu apie *Paskutiniąją žemės žmonių kartą* šnekėta nedaug. Net ką tik pasirodęs, kritiškas ir gana skandalingas romanas didesnio atgarsio nesulaukė, nors tokio tiršto, provokuojančio aprašymo apie pirmuosius atgautos nepriklausomybės (teigiama, jog knyga rašyta 1993 m. sausio–1994 m. balandžio mėn.¹¹) metus reiktų paieškoti. Proza apvertė naratyvo parametrus bei aršiai sukritikavo ką tik atkurtą valstybę, valdymo formas, idealus, visuomenę. Būtent dėl tankaus romano audinio tyrimui pasitelkiamos keli žiūros taškai: literatūros kritika, kultūros teorijos ir politikos filosofija. Pasitelktos ar pasirinktos teorinės prieigos ir metodiniai įrankiai – tai tarpdisciplininis tyrimas, apimantis kultūros teorijos bei politikos filosofijos kaip

³ Violeta Kelertas, „Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction“, *World Literature Today*, T. 2., Nr. 2 1998, 253-261. <<http://www.jstor.org/stable/pdf/40153751.pdf>> [žiūrėta: 2016-03-17].

⁴ Jūratė Čerškutė, „Dekonstrukcija Ričardo Gavelio prozoje“. Daktaro disertacija, VU, 2014.

⁵ Jūratė Baranova, „Ričardo Gavelio sukurtoji galios metafizika“, *Literatūra ir menas*, 2002-10-25. <http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111030194330/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=2922&kas=straipsnis&st_id=951> [žiūrėta: 2016-02-14]

⁶ Violeta Davoliūtė, „The City and the Cityscape in Two Lithuanian novels: Jurgis Kunčinas' *Tūla* and Ričardas Gavelis' *Vilniaus pokeris*. *Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, T. 44, Nr. 3, 1998. <http://www.lituanus.org/1998/98_3_06.htm> [žiūrėta: 2016-05-15].

⁷ „Apocalyptic Imagination in The Novels of Ričardas Gavelis“. Kn. Mindaugas Kvietkauskas, *Transitions of Lithuanian Postmodernism. Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period*, Amsterdam: Rodopi, 2011, 137-155;.

⁸ Algimantas Valantiejus, „Literatūra ir sociologija prie kasdienybės stalo“. Kn. Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, *Bliuzas Ričardui Gaveliui*, Vilnius: Tyto alba, 2007, 295-312.

⁹ Almantas Samalavičius, Almantas Samalavičius, „Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūniškumo atradimas“, *Bliuzas Ričardui Gaveliui*, 250–268.

¹⁰ Leonidas Donskis, „Ričardas Gavelis, arba Lietuvos intelektualo dilemos: I“, <http://www.donskis.lt/a/lt/1/1/_/1140> [žiūrėta: 2015-06-20]; „Ričardas Gavelis, arba Lietuvos intelektualo dilemos: II“, <http://www.donskis.lt/a/lt/1/1/_/1141> [žiūrėta: 2015-06-20].

¹¹ Remiantis autorine nuoroda romano pabaigoje, Gavelis romaną rašė nuo 1993 m. sausio iki 1994 m. balandžio.

teorinio modelio kritinę analizę ir apibendrinimą bei jo pritaikymą skaitant ir interpretuojant literatūros kūrinių.

Darbas sudarytas iš dviejų pagrindinių dalių – teorinių prieigų ir literatūrinės analizės. Idant prie pradžioje minėto stalo atsidurtų Foucault ir į tiriamą romaną būtų galima apžvelgti per jo akinius, teorinėse prieigose bus nubrėžtas analizės pagrindas, prielaidos, įvardintos pagrindinės sąvokos. Aptarus Foucault galios filosofiją, toliau turimas modelis papildomas literatūrine ir menine teorija, suteikiant jai metodologinį pavidalą. Šios dalies pagrindiniai uždaviniai:

- aptarti Foucault tyrimo metodą – genealogiją;
- aptarti sąvokas, kuriomis operuojama teorijoje, įveiksminant jas tyrime;
- išanalizuoti M. Foucault teorinį visuomenės ir galios modelį, jo išplėtotas disciplinas, žinojimo idėjas, subjekto sampratą, galios technologijas, aptarti santykį tarp subjekto ir galios, aptarti diskurso matmenį;
- reflektuoti skirtį ar ryšį tarp realybės ir fikcijos, vaizduotės ir socialinių santykių, o kartu tarp literatūros ir kultūros teorijos bei politikos filosofijos;
- remiantis Foucault pasiūlytą galios idėją paversti metodologiniu įrankiu prozos kūrinio, *Paskutinioji žemės žmonių karta*, analizei.

Tolimesnės praktinės dalies pagrindinė užduotis – taikant minėtą teorinę prieigą, už stalo susodinti romano subjektus ir stebėti, kaip užstalėje formuojasi galių pusiausvyra: kas yra subjektai, koks jų statusas; kas ką valdo, kas kalba, kas tyli, kas nusileidžia, o kas ima viršų ir galbūt atsisėda stalo gale. Analizuojant romane kuriamą galios santykių lauką, pagrindiniai aptartini klausimai tokie:

- kaip galia ir jos mechanika gali pasitarnauti romano struktūros organizavimui; kokie galios santykiai formalaus teksto viduje; kokia skirtis ir koks ryšys tarp kalbos ir žvilgsnio;
- kaip galia, kokios galios struktūros ir kokiomis priemonėmis artikuliuoja romano tikrovę;
- kokie subjektai veikia romano tikrovėje ir kokie jų statusai;
- galios kaip subjekto ir besubjektės galios idėja: kokios veikiančios galios formos bei / ar institucijos (kaip pasirodo įkūnyta galia), kur galios centrai, kaip galia sklinda romano audinyje, ar tai viena galia ar daug galių, kur įvyksta kolizijos.

TEORINĖS PRIEIGOS

1. Kodėl galia?

Foucault tikriausiai sakytų, jog jo tyrimų tikslas – sukurti istoriją, kaip mūsų kultūroje skirtingais būdais žmonės yra paverčiami subjektais, todėl ir pagrindinis jo tyrimų objektas būtent – subjektas. Vis dėlto skaitant gali kilti įtarimas, jog pagrindinė šių tyrimų tema – galia, juk dėmesys sutelkiamas ties ja. Priežastį, kodėl galia pasirodo kaip vedantis leitmotyvas, nurodo pats Foucault: „kai žmogaus subjektas atsiduria gamybos ir prasmės santykiuose, jis iškart atsiduria ir galios santykiuose“¹². Galia, pagal Foucault, yra viena iš trijų pagrindinių ašių, ant kurių subjektai konstituoja save, kurios juos steigia ir pagrindžia jų buvimą. Būtent per galią įsteigiame save kaip subjektus, galinčius veikti vieni kitus. Tiesa sudaro sąlygas įsteigti save kaip žinojimo objektus. Etikos dėka įsteigiame save kaip moralinius aktantus¹³. Vis dėlto šiame darbe koncentruojamasi tik į galią bei jos santykius tuo pagrindu, kad galios santykių svarba socialinės tikrovės konstravime pasirodo reikšminga literatūrinio teksto konstravimui bei tolimesniam jo skaitymui ir interpretavimui. Be to, romanui nagrinėti pasirenkama Foucault galios metafizika, nes yra ne tik konceptualus, bet ir teminis atitikimas – galios ir visuomenės temas siūlo siužetas.

Reikia pasakyti, jog Foucault projektų ir tekstų korpuse galios apibrėžimas kito. Šiame darbe bus vadovaujamasi daugiausiai Foucault veikale *Disciplinuoti ir bausti* (1998), pirmajame *Seksualumo istorijos* tome *Valia žinoti* (1999), straipsnyje „Subjektas ir galia“ („The Subject and Power“) suformuotu galios apibrėžimu ir klasifikavimu, taip pat Foucault atsakymais į interviu tipo klausimus, išspausdintais *Foucault Reader* (1984) bei *Power/Knowledge* (1980), papildomais Foucault straipsniais, o kartu kitų autorių fukoiškos minties interpretacijomis (Hacking, Rabinow). Taip pat minėtina, jog nors *Disciplinuoti ir bausti* bendresnė samprata „galia“ (*pouvoir; power*) verčiama konkretesne „valdžia“¹⁴, darbe bus naudojama sąvoka „galia“. Pasirinkimą motyvuoja universalesnė ir kompleksiška „galios“ prasmė, be to, siekis nepainioti pastarosios su smulkesne jos išraiška – valstybine valdžia, taip pat aktualia darbe.

¹² ...while the human subject is placed in relations of productions and of signification, he is equally placed in power relations...; Michel Foucault, „The Subject and Power“, Kn. Hubert L. Dreyfus, Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, Chicago: The University of Chicago Press, 1983, 209.

¹³ Ian Hacking, *Historical ontology*, Cambridge; London: Harvard University Press, 2002, 2.

¹⁴ Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 32-33, *Surveiller et punir: Naissance de la prison*, Paris: Gallimard, 1975, 28; *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage Books, 1995, 23-24.

Kodėl svarbu Foucault tirti galią? Nes pagrindinis filosofijos uždavinys yra mėginti atsakyti į klausimą, kas mes esame šiuo metu. Arba, kaip sako autorius, suprasti, kas neesame, ką mums primeta, kaip išlaisvinti individą nuo valstybės¹⁵. Ir nors fukoiškoje sampratoje be galios santykių nieko nėra, tokie, kokie yra visuomenėje dabar, netenkina. Todėl užklausti galios santykius – Foucault laikė pamatine filosofijos užduotimi, tuo pačiu keldamas tikslą – rasti ir demaskuoti galios santykių struktūrą, kartu nuvainikuojant ir „objektyvų“ žinojimą.

Ką tai gali duoti literatūros analizei? Darant prielaidą, kad galios struktūros atpažinimas gali būti produktyvus romano *Paskutiniosios žemės žmonių kartos* interpretacijai, šis tikslas kaip principas perkeliamas ir į tolimesnę analizę, siekiančią išsiaiškinti, kokios struktūros kuria referencinę tikrovę, veikia romano personažus ir kas iš to pačiai analizei.

2. Pažinimo pagrindas – genealogija

Mokslinėje Foucault biografijoje galios suaktualinimo atskaitos tašku būtų galima laikyti perėjimą nuo archeologinio metodo prie genealoginio. Taip vadinama žinojimo archeologija rėmėsi „skirtingų žinojimo būdų (epistemų) ir diskursyvinių struktūrų analize, siekdama paaiškinti žmogiškojo mąstymo priklausomybę nuo istorinio *a priori*“¹⁶. Vadinasi, konkrečiai epochai būdingas mąstymo struktūras atkurti pretenduojanti metodologija savo objektu laikė tekstus, ir juose ieškojo priežastinių ryšių, kas lemia žinojimo transformacijas ir kodėl įsigali vienos ar kitos žinojimo formos. „Foucault neišvengiamai turėjo archeologinę tyrinėjimų strategiją papildyti „galios“ konceptu“, kas ir lėmė „naujos metodologinės – genealogijos – atsiradimą“, leidusį tvirtinti, jog „tam tikro žinojimo įsigalėjimas yra ne pasyvaus pažinimo proceso, bet galios – arba aktyvaus įtvirtinimo – išdava“¹⁷.

Genealogija, analizuojanti diskurso ir galios santykį, leido Foucault prieiti prie išvados, jog konkrečiam istoriniam laikotarpiui yra būdingas bendras „teisingas“ arba „objektyvus“ žinojimas, persmelkiantis institucijas, visuomenes ir pavienius individus. Kažkada suverenas buvo absoliučios valdžios šaltinis, iš viršaus primetantis ir vykdomas galią subjektams. Tačiau maždaug nuo vėlyvo XVIII a. galios kaip suverenumo samprata tampa nerelevantiška, o su tuo susijęs spektaklis

¹⁵ Michel Foucault, „The Subject and Power“, 216.

¹⁶ Marius Markuckas, „Iano Hackingo istorinės ontologijos ir Michelio Foucault genealogijos sąsajos“, *Problemos*, Nr. 89, 2016, 37. Cit. iš Foucault, *The Archeology of Knowledge. The Discourse on Language*, New York: Pantheon Books, 1972, 21-76.

¹⁷ Ten pat, 38.

keičiasi¹⁸. XIX a. besiformuojanti galia įgauna daug rafinuotesnę formą – ji persmelkia kūnus ir netgi sielą, bet toks fenomenas gali susiformuoti tik modernioje visuomenėje¹⁹.

Pasak Foucault kritiko Iano Hackingo, „ryšys tarp Apšvietos epochos metu atsiradusios racionalizacijos ir politinės galios akivaizdus“. Problema: ką daryti su šiuo akivaizdžiu faktu? Norint tirti santykius tarp galios ir racionalizacijos reikalinga speciali prieiga. Foucault neatrodo prasminga analizuoti visuomenės ar kultūros racionalizaciją kaip visumą, prie galios istorijos jis prieina kitaip. Užuoat ėmusis visuotinių galios manifestacijos reiškinių – tarptautinių santykius konfliktų, režimų, valdžios institutų, genealogija fokusuojasi mikroygmenyje²⁰, Foucault taikoma metodika – ieškoti reiškinių susiformavimo pėdsakų kasdienėse praktikose. Todėl dėmesio centre atsiduria smulkieji diskursai apie pačią artimiausią aplinką – namus / šeimą, mokyklą, darbą ir pan. socialines institucijas. Be to, reikia pastebėti, jog į diskursus orientuota metodika remiasi kone filologišku kruopštumu, nes dar iš archeologinio periodo paveldi strategiją ištirti kuo daugiau tekstų. Vėlgi, pageidautina, ne visuotinių, o kuo specifiskesnių, bei aptinkamų kaip opoziciniai diskursai, todėl analizuojant proto kategoriją, rūpi beprotybė, o rašant valdžios ir bausmių legitimumo istoriją – nelegalios praktikos.

Laikantis nuostatos tirti galią ne iš jos pačios racionalumo, bet iš antagonistinės galios perspektyvos fukoiškos analizės taikiklyje atsiduria ligos, mirtis, nusikaltimai, seksualumas ir kt. prieš galią nukreiptos pasipriešinimo formos. Jas Foucault prilygina katalizatoriui, leidžiančiam išryškinti galios santykius, užfiksuoti jų poziciją, aptikti kur ir kokiais metodais jie taikyti.²¹ Be to, šis aiškinimas aikštėn iškelia kelis reikšmingus dalykus: pačios galios prigimtį bei galios ir subjekto santykį.

3. Specifinė galios prigimtis

Fukoiška galios samprata atsiriboja nuo galios kaip socialinio kontrakto definicijos. Atmesdamas senąjį – hobsiškąjį – galios modelį, kur galia buvo suprantama iš esmės kaip suvereno galia nustatyti taisykles ir pasitelkiant išorinę prievartą priversti pavaldinius šių taisyklių laikytis, Foucault pereina prie naujos neobjektinės galios sampratos. Galia vadinama „sudėtinga vienoje ar

¹⁸ *Disciplinuoti ir bausti*, 218; Foucault, „Two Lectures“, kn. Colin Gordon, *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, New York: Pantheon Books, 1980, 105.

¹⁹ Foucault „Truth and Power“, kn. Collin Gordon, *Power/Knowledge*, Pantheon Books: New York, 1980, 133.

²⁰ Hacking, 74.

²¹ Foucault, „The Subject And Power“, 210-211.

kitoje visuomenėje susiklosčiusi situacija“²². Galios situatyvumas toliau implikuoja, kad galia visuomet reiškiasi santykyje. Jei neomarksistas Pierre’as Bourdieu parafrazuoja Hegelį sakydamas, jog „tai, kas tikra, reiškiasi santykiais“²³, tai Foucault čia prideda vieną reikšmingą detalę – tai yra galios santykiai. Taigi fukoiškoje mąstysenoje pasaulis pasirodo galios santykių pavidalu, tačiau šiame santykių lauke galia priklauso ne konkrečiam subjektui, kaip ir yra nutaikyta ne į konkretų individą ar instituciją. Šiame pasaulyje galia taikoma kaip taktika, atakuojanti kitą galios praktiką, todėl gali būti apibrėžiama kaip veiksmas ir atoveiksmis²⁴. O šis principas leidžia numanyti, kad galia gali būti realizuojama tik tarp tų subjektų, kurie yra kartu erdvėje ir laike.

Bandyti suprasti fukoišką galios sampratą galima ir per tai, kas ji nėra. Svarbu, kad tai – ne represija. Be to, ir viešpatavimas bei pasipriešinimas šioje perspektyvoje nėra skirtingi dalykai. Užuoat buvę opozicija, jie greičiau yra tos pačios funkcijos efektai arba galia susidūrusi su galia. Kaip sako Foucault, galią „pirmiausia reikia suvokti kaip daugybę jėga grindžiamų santykių, imanentiškų tai sričiai, kurioje jie reiškiasi, ir ją iš esmės organizuojančių“²⁵. Turint omenyje galios apibrėžime glūdinčią analogiją su mechanika, galia kaip veiksmas ir atoveiksmis gali būti suprantama kaip galia susidūrusi su galia, nes pasipriešinimo taškų galios tinkle yra visur. Skirtumas tik tas, jog jėgų lygybė nėra būtina sąlyga. Tačiau toks aiškinimas vistiek implikuoja, ir tai būdinga Foucault galios koncepcijai, galių pusiausvyrą.

Tenka grįžti prie jau minėtos Bourdieu terminologijos, mat kalbant apie galią gali pasitarnauti *lauko* koncepcija, tik fukoiškoje perspektyvoje tai taptų galios santykių strategijų laukas. Šis žaidimo ir karo laukas leidžia užimti pozicijas, kurios per nepaliaujamus susidūrimus transformuojamos, stiprinamos, sukeičiamos vietomis, bei kurti strategijas, „kurių dėka santykiai įveiksinami ir kurių bendras piešinys arba institucinė kristalizacija įsikūnija valstybės aparatuose, įstatymų formuluotėse ir socialinės hegemonijos formose“²⁶. Bandant suvokti šį lauką, galima išskirti pagrindinius jį struktūruojančius principus: svarbus yra galios situatyvumas; santykinė prigimtis; kapiliarinis, horizontalus veikimo principas; anonimiškumas, atsirandantis todėl, kad galia yra veiksmas ir institucija, nors niekada iki galo nežinome, kur ji sukoncentruota.

Visuomenė, tokioje galios dinamikoje galėtų būti įsivaizduojama kaip tinklas, sudarytas iš be galo daug galios ir pasipriešinimo taškų, lokalinių susidūrimų. Šie santykiai susideda iš

²² Michel Foucault, *Seksualumo istorija*, Vilnius: Vaga, 1999, 73.

²³ Pierre Bourdieu, Loïc J. D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, 35, 131.

²⁴ *Action upon action*; Foucault, „The Subject and Power“, 219-220.

²⁵ Foucault, *Seksualumo istorija*, 72.

²⁶ Ten pat, 72.

„daugybės jėgos santykių, susiformuojančių ir veikiančių gamybos aparatuose, šeimose, riboto skaičiaus žmonių grupėse, institucijose“, be to, „skatina gausius skalumo padarinius, persmelkiančius visą socialinį kūną“²⁷. Kitaip tariant, galios lauke dalyvaujantys subjektai niekada nėra tikri žaidėjai, bet funkcijos, per kurias pasireiškia galia. Ir nors, griežtai kalbant, žaidėjų nėra, rezultatas apčiuopiamas: bet koku atveju, ir tai yra galios maksima, galia yra produktyvi, nes ji suprantama kaip kurianti, o jos kūrybos vaisius ir galutinis tikslas – vienoks ar kitoks žinojimo tipas²⁸. Vadinasi, skirtingo tipo galia, galop artikuliuoja pačią tikrovę.

Būtent dėl anksčiau išvardytų principų, kelti klausimą, kas turi galią, kaip ji įgyjama ir panaudojama, būtų ne visai tikslu, nes galia nėra sietina vien tik su politiniais, valdančiais diskursais, tai yra su tokiomis sritimis, kurios turi realią, apčiuopiamą valdžią. Tiksliau būtų klausti, kaip galia apskritai pasireiškia visuomenėje, per ką ji veikia ir kokiais metodais. Foucault greičiausiai atsakytų, jog galios santykiai yra mūsų visuomenės pagrindas, jie reguliuoja viską. Todėl ir galia – tai ne vertybė, o mechanizmas. Vertybių čia apskritai nėra, jos turi būti demaskuojamos kaip galios mechanizmo elementai. Todėl veikale *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas* kalbėdamas apie galią, Foucault apibrėžia galią palaikančias technologijas ir tarsi pirštu nurodo į galios pasireiškimo centrus. Nors negalima sakyti, jog galios santykiai reiškesi vien kalėjimo atsiradimo procesuose, tačiau būtent juose jie buvo matomiausi, duotu laikotarpiu. Tas pats galioja ir *Seksualumo istorijai*. Remdamasis prielaida, kad lytis konstruojama socialiai, Foucault nagrinėja seksualumą santykyje su valdžia bei dominuojančiu žinojimu bei įrodo, kaip istoriškai šis galios santykis tapo lemiamu faktoriumi seksualumo slopinimo diskurso, viešojo diskurso ir jų kaitos formavimui.

4. Disciplina

Foucault pastebi, kad galių tipai istoriškai kito. Lyginant su ankstesniąja galios stadija – centralizuota suvereno valdžia, šiuolaikinė galia yra pasklidusi, paslėpta, dispersinė. Kyla klausimas, kaip ešafoto visuomenė virto modernia, disciplinarine²⁹, ir kaip šiame laikotarpyje „pašalinti“ tapo „bausti“, o „bausti“ pavirto į „kontroliuoti“? Bandymas atsakyti tapo darbo *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas* varomąja jėga. Analizuojant modernioje visuomenėje susiformavusį galios-žinojimo režimą, jis tiriamas atkreipiant dėmesį į technologijas, kurios šią

²⁷ Foucault, *Seksualumo istorija*, 73-74.

²⁸ Vida Gumauskaitė, „Michelio Foucault valdžios koncepcijos metmenys“, *Filosofija, sociologija*, Nr. 2, 2002, 37.

²⁹ Stephen Shapiro, Anne Schwan, *How to Read Foucault's Discipline and Punish*, London: Pluto Press, 2011, 65.

galią palaiko – tai speciali valdžios mechanika ir optika³⁰. Pagal tai padalintas ir tyrimas: pirmiausia aptariami disciplinos metodai kūnui ir jos struktūros, paskui seka apibendrinanti, disciplinuojančios optikos studija – Panoptikonas.

Naujaisiais laikais smarkiai pasikeitė baudžiamoji praktika – suvereno galią bausti ir su tuo susijusį egzekucijos spektaklį Apšvietos epochoje išstūmė paslėptas įkalinimas³¹. Kalėjimo reforma žymėjo ir pasikeitusią elgseną su nusikaltėlio kūnu: nuo šiol kalinio kūnas uždaromas į vienutę, stebimas, įdarbinamas, be to, kaliniui suteikiama galimybė pasitaisyti. „Kalėjimas funkcionuoja kaip administracinis aparatas, tačiau kartu yra mechanizmas, modifikuojantis protus“, jame esantis individas „stebimas visą įkalinimo laiką, „fiksuojamas jo elgesys“, jį periodiškai lanko specialistai, inspektoriai, apie jį renkami duomenys. Vėliau „remiantis šiomis nuolat atnaujinamomis žiniomis <...> galima juos (kalinius) kalėjime paskirstyti <...> pagal jų demonstruojamą norą keistis“. Taip „kalėjimas tampa nuolatine sekykla, rūšiuojančia įvairias ydų ir silpnybių atmainas“³². Tokiu būdu represinė sistema susiejama su stebėjimo technologijomis ir žinių korpuso kūrimu. Panašūs disciplinos mechanizmai įvedami ir kitose institucijose – ligoninėse, kareivinėse, mokyklose, fabrikuose.

Disciplina – dviprasmiškas terminas, kadangi žymi tiek drausmę, savęs ribojimą, tiek ir mokslinę sritį. Todėl net ir pati sąvoka implikuoja kūno technikos sąsajas su specialiu žinojimu. Tačiau visų pirma, disciplina apima galios mechaniką, traktuojančią kūną kaip valdžios objektą ir taikinį. Atskirdama nuo kūno jo asmens galią disciplina formuoja paklusnų subjektą. Tam pasitelkiami kūno apribojimai erdvėje ir laike, skrupulinga kūno veiksmų kontrolė, užtikrinamas kūno paklusnumo-naudingumo santykis. Šias metodikas Foucault ir pavadina „disciplina“³³. Kartu su laiko organizavimo priemone – griežta dienotvarke, remiantis disciplinarine technika pagal pasiteisinusį kalėjimo modelį perorganizuojama ir kitų institucijų erdvė, kadangi racionalizacijos amžiuje priežiūra tampa ir lemiamu ekonomikos veiksnium.

Tokios struktūros kaip mokykla, fabrikas, klinika erdvę išskirsto pagal naudos kriterijus – plotas dalijamas į tiek dalių, kiek jame reikia sutalpinti kūnų ar junginių, kiekvienas šis elementas yra stebimas, siekiant pažinti, valdyti ir panaudoti. Sykiu disciplina sukuria ir analitinę erdvę³⁴, kur

³⁰ Vida Gumauskaitė išskiria daugiau galią palaikančių technologijų – tai valdžios fizika, mechanika, optika, fiziologija. Tačiau čia jų sumažinama iki dviejų, kadangi fizika su mechanika persidengia, be to, mechaninė prievarta persismelkia į fiziologiją. Fiziologiniai parametrai daugiau aptariami kaip biopolitika. 38.

³¹ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 143.

³² Ten pat, 154-155.

³³ Ten pat, 166-167.

³⁴ Michel Foucault, *Abnormal: Lectures at the Collège de France, 1974-1975*, London; New York: Verso, 2003, 227.

apie individus turimos žinios sudaro sąlygas atsirasti vertintojų grupei bei prisideda prie žinojimo korpuso kūrimo. Visa tai galiai suteikia naujus įrankius: diagnostiką, prognostiką ir, galų gale, normalizaciją. Pirmasis apibrėžia kūnų kvalifikavimą. Antrasis prognozuoja potencialų kūno pavojingumą, kas reiškia, kad nusikaltimui, ligos protrūkiui ir pan. galima efektyviai užbėgti už akių. Trečiasis įrankis užtikrina normos valdžią.

Diagnostikos ir prognostikos vykdymas reikalauja ne tik duomenų, bet ir jų analizę atliekančių specialistų. Ši kategorija apima „pagrįsto žvilgsnio“ hierarchinę priežiūrą³⁵ įgyvendinančias socialines institucijas bei jose arba greta jų veikiančius agentus: įvairius ekspertus, teisėsaugos vykdytojus, medikus, administratorius, darbo viršininkus, netgi šeimos narius. Be to, pagrindinius pasakojimus (rašytiniai įstatymai, taisyklės, šventi tekstai, sakytinė tradicija), kuriais tokios institucijos vadovaujasi³⁶. Šių pasakojimų buvimas implikuoja ne tik institucijų veikimą, bet ir savo diskursą. Todėl čia svarbi užduotis tampa tokį diskursą užsitikrinti – nustatyti, kas kalbės, o kas patylės.

Normalizuojanti sankcija išskirtina kaip itin reikšminga disciplinos taktika, ji numano, jog egzistuoja visiems bendras normatyvas – vidurkis, prie kurio reikia prisitaikyti. Viskas, kas į normą nepatenka, turi būti pataisyta, nes imperatyvas yra „būti vienodiems“. Ši sistema „lygina diferencijuoją, hierarchizuoja, homogenizuoja, atmeta. Žodžiu, *normalizuoja*“³⁷, žodžiu, suvaldo daugumą. Todėl į normos valdžios dispoziciją patenka ir tai, kas normalu, ir kas ne, prieš tai kvalifikavus anormalumą³⁸. Norminimui pajungiamas ir žinojimas, susijęs su saviidentifikacija, savižina, saviugda, supratimu, koks individas turi būti. Būdas patikrinti, ar individas toks, pasak Foucault, yra egzaminas, akivaizdžiai išryškinantis galios ir žinojimo santykių sankabą³⁹. Kaip itin charakteringas tokio individualumą formalizuojančio patikrinimo pavyzdys galėtų būti standartizuotas IQ testas, nustatantis asmens intelekto koeficientą lyginant su to paties amžiaus asmenų grupės vidurkiu. Kitais žodžiais, kvalifikuojantis individą kaip daugiau ar mažiau intelektualų atvejį, priklausomai nuo teste surinktos taškų sumos.

Poslinkis baudimo praktikoje kaip domino efektas perėjo per visas įmanomas galios sritis, bei tapo paradigminiu visuomenės pokyčiu. Palaipsniui savo įtakos sferą išplėtę mechanizmai ne primesdami save iš išorės, o plėsdami savo veiklos lauką ir didindami efektyvumą iš vidaus,

³⁵ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 206.

³⁶ Hacking, 79.

³⁷ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 215-216, 219-220.

³⁸ Foucault, *Abnormal: Lectures at the Collège de France, 1974-1975*, 25-26.

³⁹ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 221-222.

pasklido po visą visuomenės kūną bei suformavo tai, ką apibendrinant būtų galima pavadinti disciplinarine visuomene⁴⁰.

Iš tiesų, skyrių apie disciplinuojančią galią ir jos persismelkimo laipsnį tinkamai reziumuoja Gintauto Mažeikio kiek kitokiame kontekste, tačiau neabejotinai kalbant apie galią, pateiktas apibendrinimas, jog „disciplina tampa galios realizavimo priemone, būdu suvaldyti mases, įvairovę. Pasitelkę ją patys individai pradeda kontroliuoti savo kūną ir, kaip to pasekmė, elgesį. Iš disciplinos sąvokos kyla savikritiškumas sau pačiam ir artimiesiems <...>. Disciplinos diegimas yra tokia galios meistrystė, kai patys subjektai plėtoja diegiamas tvarkas ir įsitikinimus“⁴¹.

Vis dėlto iki pilnos priežiūros arba disciplinarinės galios charakteristikos dar trūksta reikšmingos nuolatinį stebėjimą užtikrinančios galios optikos technologijos. Jos metmenys brėžiamami tolimesniame skyriuje apie Panoptikoną.

5. Panoptikonas

Britų filosofas ir teisininkas Jeremy'is Benthamas XVIII a. pabaigoje suprojektavo idealaus kalėjimo – Panoptikono – modelį. Jis išdėstytas kaip žiedinės formos pastatas su per vidurį iškelto bokštu, kuris turi didžiulius, į vidinę žiedo pusę išėinančius langus, ir nuo kurio plieskia ryški šviesa. Pats žiedinis pastatas neperregimomis pertvaromis padalijamas į vienutes, einančias per visą jo plotį. Vienutėse du langai – vienas žiūri į vidinio bokšto langus, kitas į išorę – vienutė kiaurai peršviečiama. Panoptinės sistemos efektyvumo sąlyga – „matyti–būti matomam“ perskyros suardymas. Vienutėje esantis kalinys, mokinys ar psichinis ligonis niekada nemato to, kas yra bokšte, tačiau architektūrinė kompozicija (galimas daiktas, stebimajam jos gerai nenumanant) priverčia be perstojo jaustis stebimam. Prižiūrėtojo žvilgsnis ir atvirumas jam yra internalizuojamas, taip pats žmogus tampa savo prižiūrėtoju, o valdžia ima funkcinuoti automatiškai⁴².

Benthamas tokią žvilgsnio asimetriją siekė išnaudoti kaip efektyvią architektūrinę sąrangą priežiūros procedūrai tobulinti. Foucault pastebėjo, kad architektūrinėje struktūroje Panoptikonas neišsitenka ir kaip panoptinis disciplinos ir savaiminio disciplinavimosi principas ima veikti ir visuomenėje. Todėl modelis buvo paverstas skėtine sąvoka, apimančia ir išreiškiančia visas

⁴⁰ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 244, 247.

⁴¹ Gintautas Mažeikis, „Galios meistro šaltiniai“, *Inter-studia humanitatis*, Nr. 6, 2008, 28-29.

⁴² Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 237-239.

modernybės disciplinarinės priežiūros procedūras⁴³, o jo išradimas savo svarba galios santykių domene prilygintas garo varikliui gamyboje⁴⁴.

Sulig šiuo modeliu, greta kitų disciplinavimo technikų, architektūra tapo lygiaverte represuojančia priemone. Šiuo atveju, panoptinė žiūra leido deindividualizuoti ir automatizuoti valdžią, o priežiūros procedūrą primesti prižiūrimajam. Vienas pagrindinių Panoptikono veikimo dėsnių yra „bet kokio valdžios aparato suintensyvinimas“ bei „funkcionavimo tolydumo, mechanizmų automatiškumo, tad galų gale ir veikimo efektyvumo“ užtikrinimas. O svarbiausias principas, pagrindinis uždavinys bei tikslas – sukurti valdžią ir žvilgsnį be veido, kuris visuomenės kūną paverstų percepcijos lauku⁴⁵. Moderni visuomenė yra disciplinarinė, kadangi joje įkūnyta galios optikos, kaip nuolatinę kontrolę užtikrinančio perregimumo, nuolatinio gyventojų stebėjimo, idėja (pvz., policija, žvalgyba). Ši priežiūra vien architektūriniu organizavimu neapsiriboja. Technologijos gali paversti pralaidžiu praktiškai bet kurį objektą. Foucault kalba tik apie regėjimą, tačiau pasiklausymas ar duomenų rinkimas internete irgi tinka. Savaiame suprantama, tokioje visuomenėje individas lengviau pasiduoda kontrolei, kadangi vienu metu atlieka du vaidmenis – tampa ir kalinio, ir savo paties pavergimo principu⁴⁶.

Panoptizmo svarbiausia sąlyga sutampa su jo charakteristika – tai žvilgsnio asimetrija, kurianti neišvengiamus galios ir pavaldumo santykius, jėgų disproporcijas. Nelyginant garo variklis, ji veikia kaip discipliną gaminanti mašina. Šiuo atveju kiauras matymas implikuoja ne tik nuolatinį stebėjimą, bet ir galimybę kaupti žinias. Kaip tik todėl naujoji visuomenė yra ne tik visa matančios akies stebima, bet ir dalyvaujanti nuolatiname žinių apie jos individus rinkime ir jų apykaitoje. Būdama svarbiausia terpe visuomeniniam gyvenime, erdvė tampa ir svarbiausia aplinka, kur įgyvendinama galia, nes čia diskursai apie galią ir žinojimą yra paverčiami konkrečiais disciplinarinės galios santykiais⁴⁷ – individo konstravimo laboratorija ir mašinerija.

6. Subjektas ir galia

Ankstesniuose skyriuose minėtos kūno ir priežiūros praktikos tarpusavyje susipina, kad taptų viena kitą palaikančiomis disciplinuojančiomis galios strategijomis. Gudriai paskirstydamos

⁴³ Nerijus Milerius, *Apokalipsė kine. Filosofinės prielaidos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013, 73-74.

⁴⁴ Michel Foucault, „Space, Knowledge, and Power“, Kn. Paul Rabinow, *Foucault Reader*, New York: Pantheon Books, 1984, 252.

⁴⁵ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 252.

⁴⁶ Ten pat, 240.

⁴⁷ Michel Foucault, „Space, Knowledge, and Power“, 254.

kūną erdvėje ir laike bei pasitelkusios papildomus analizės ir žinių kaupimo instrumentus, šios technikos leidžia pajungti individą taip, kad jo funkcionalumas būtų pats didžiausias. Subjektas su savo individualiomis savybėmis ir pasipriešinimu taip pat yra galios vienetas. Tačiau atskirdamos galią nuo kūno minėtos disciplinos metodikos subordinauja individą didesniajam mechanizmui. Maždaug taip galios santykių lauke atrodo fukoiško tipo subjektas.

Tačiau kūnas tik vienas disciplinos taikinių. Galia nusitaiko į kasdienį gyvenimą ir apima apima begalę sričių šeimą, mediciną psichiatriją, lavinimo įstaigas, darbo santykius ir pan. Individai kategorizuojami, ženklina savo pačių individualumu, pritvirtinami prie savo pačių tapatybių ir tiesų. Todėl norint individus konvertuoti į galios subjektus dar reikia užtikrinti ir elgesio kontrolę. Foucault skiria dvi subjekto reikšmes: „kontroliuojamas ir priklausomas kažkieno subjektas“ ir „su savo tapatybe susietas sąžinės arba savižinės (*self-knowledge*) dėka“. Abi užsimena apie pajungiančius ir kažkieno subjektu paverčiančius galios santykius⁴⁸. Šiai konversijai reikalingas ištisas arsenalas galios priemonių. Ir nors toliau nubrėžiamas spektras tikriausiai nėra baigtinis, tačiau aktualus vėlesnei analizei ir beveik išvardina Foucault išskirtas galios formas: biopolitika ir anatopolitika, modernios valstybės galia, pamokomoji (pastoralinė) galia, diskurso galia.

Kai kada šie galių tipai gali persidengti. Pamokomoji galia – senoji galios technika, kylanti iš Bažnyčios kaip organizuotos institucijos, akcentuoja tikslą – išganyką, o priežiūrą, efektyvumą ir individų formavimo galimybę užsitikrinanti per sakramentus. Tačiau nuo XVI a. atsirandant moderniajai tautinei valstybei bei vėliau įvykus racionalizacijos ir emancipacijos procesams religinį išganyką keičia ekonominis⁴⁹. Pamokomosios galios metodikas perima ir šiek tiek modifikuoja nauja sekuliarios valstybės galia, disciplinuojančių technologijų dėka paplintanti į, kaip minėta, daugelį individo gyvenimo sričių.

Taip pat galia palaikančios technologijos yra anatopolitika, biopolitika. Pirmoji bei jau aptarta strategija, nukreipta į kūno kaip mažiausio jėgos vieneto disciplinavimą, kaip tik ir tampa antrosios atsiradimo sąlyga. Nors visuomenės kūno sąvoka jau išryškėjo rašant *Disciplinuoti ir bausti*, posūkį link biogalios galutinai įtvirtina *Valia žinoti* – pirmasis *Seksualumo istorijos* tomas. Visų pirma, šiame veikale įvedama takoskyra tarp sekso ir seksualumo: sekso klausimas yra susijęs su kūnu ir jo panaudojimu bei disciplinavimu, seksualumo klausimas apima ir sekso klausimą kaip vieną iš savo sudedamųjų dalių. Lyginant su čia aprašyta anatomogalia, pasikeičia mastas – kūno disciplinavimo klausimas išplečiamas link platesnės socialinio kūno disciplinavimo problematikos.

⁴⁸ Foucault, *The Subject And Power*, 212.

⁴⁹ Ten pat, 215.

Seksas „priklauso kūno disciplinoms: dresavimui, jėgų perskirstymui ir intensyvinimui, energijos būdų reguliavimui ir ekonomijai“, o „pagal sukeltus globalinius efektus seksas yra vienas iš gyventojų reguliavimo veiksmų“⁵⁰. Šį Foucault analizės dėmesio centro perkėlimą glaustai ir aiškiai komentuoja Audronė Žukauskaitė: „disciplininė galia arba anatomopolitika siekė dresuoti ir kontroliuoti individualų kūną; biopolitika imasi gyvybės kaip masinio reiškinių, ji užvaldo žmogų ne kaip kūną, bet kaip rūšį“⁵¹. Taigi biogalios objektais tampa kūnas ir populiacija.

7. Kūnas ir diskursas

Rašydamas *Seksualumo istoriją* Foucault nuosekliai užsiima mikropraktika – gilinasi į mikro ir marginalinį erotinį diskursą. Čia pastebima, jog norint reiškinį paversti marginaliniu, reikia jį ištumti iš viešumo naratyvų⁵². Vadinasi, galios strategija kuria diskursą, kažką įtraukdama, kažką atmesdama, slopindama, normalizuodama bei paversdama disciplina. Vėl tenka grįžti prie disciplinos dviprasmiškumo: ne tik kaip prie kūną disciplinuojančios praktikos, bet ir kaip mokslo šakos, atsiradusios, kad moksliskai pagrįstų galios santykius. Kaip ir kiekvienai disciplinai, seksualumui irgi būdinga valdžios-žinojimo schema⁵³. Tai pabrėžia ir pozityvų disciplinarinės galios aspektą: „daug labiau už negatyvų pašalinimo ar atmetimo mechanizmą mums rūpi subtilus diskursų, žinių, malonumų, valdžios (galios) tinklo įjungimas“⁵⁴. O kartu ir su seksualumu susijęs isteblišmentas – ekspertų bendruomenė, vertinanti, kas atitinka sekso normas, o kas jau gali būti laikoma nukrypimu.

Taigi seksualumas nėra savaiminė tikrovė, jis konstruojamas socialiai, anoniminio diskurso priemonėmis kaip ir bet kokia kita su tapatybe susijusi programa. Fukoiškoje perspektyvoje lytis ir seksualumas yra galios produktai, efektai, į kūną įrašyti diskurso pagalba. Lygiai taip pat galima teigti, kad bet koks seksualumo diskursas yra įtakotas galios santykių tarp subjektų, kurių veikiamas seksualumas iš esmės virsta diskursu.

Diskursas, suprantamas kaip kompleksiška komunikacinių įvykių visuma⁵⁵, partikuliari, nuo konkrečios epochos priklausanti teiginių sistema, gaminanti tam tikras reikšmes; diskursas ir

⁵⁰ Foucault, *Seksualumo istorija*, 10.

⁵¹ Audronė Žukauskaitė, „Nuo biopolitikos prie biofilosofijos: M. Foucault, G. Agambenas, G. Deleuze‘as“, *Problemos*, Nr. 84, 2013, 86.

⁵² Artūras, Tereškinas, *Esė Apie Skirtingus Kūnus: Kultūra, Lytis, Seksualumas*, Vilnius: Apostrofa, 2007, 19.

⁵³ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 266.

⁵⁴ Foucault, *Seksualumo istorija*, 59.

⁵⁵ Teun A. van Dijk, „Critical discourse analysis“, 356; <<http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>> [žiūrėta: 2016-04-21].

palaiko galią-žinojimą, ir su juos sutampa; visuomenėje žodis yra nuolatos perfiltruojamas per atitinkamą „žinojimo karkasą“, „institucijų tinklą“, o institucijų remiama tiesa, kaip įvardija Foucault, yra linkusi slėgti kitus diskursus, primesti jiems savąją galią. Taigi plačiausia išorinė diskurso kontrolė užsiima valia tiesai, numatančiai ir individų pažinimo ribas⁵⁶. Diskursas kaip socialinė praktika taip pat įtraukia ir apima estetinius, semantinius, ideologinius elementus, kas priklauso nuo to, kieno yra diskursas⁵⁷. Kitaip sakant, nuo to, kas turi galią kalbėti. Kalbantysis subjektas gali pasklisti po įvairius statusus, tinklus, pozicijas priklausomai nuo to, kuriuos taškus jis užima ar kurie gali būti jam suteikti kuriant diskursą⁵⁸.

8. Įrankiai literatūrinei analizei

Vaizduotės ir galios sąsaja nėra neįprasta. Kalbant bendrai, meno kūrinio realybė nekyla iš menininkui žinomų kūrinio taisyklių⁵⁹, o literatūra atsiranda socialiniame kontekste kaip kultūros dalis⁶⁰. Raymondas Williamsas šiuos socialinius, ekonominius, kultūrinius santykius vadina „pagrindu“, su gyvenimu susijusia struktūra, leidžiančia manyti, jog kūryba nėra vien išsigalvojimas. Tačiau supaprastinti nereikėtų: nėra taip, kad personažai „tiesiog materializuojasi, kūrybinės alchemijos dėka“, kaip nebūtų teisingas ir teoriškai priešingas aiškinimas, kai „rašytojas įžvelgia tikrąją visuomenės struktūrą ir tada išdėsto jai tinkamas figūras: tipus, kurie paskui personalizuojami“. Williamsui svarbi patirtis ir tai, ką jis pavadina „jausmine struktūra“. „Ta struktūra aiškiai juntama nuo pradžių, taip pat, kaip juntami tikri, svarbūs santykiai, bet tai vis dėlto struktūra, <...> savotiškas atsakas į tikrą socialinės tvarkos būklę“⁶¹. Tokiai laikysenai antrina ir Timothy O’Leary požiūriūris, jog tiek rašytojui, tiek skaitytojui literatūra yra gyvenimo tąsa⁶².

Atsispiriant nuo prielaidos, kad tikrovė konstruojama, o ir literatūra turi sąsajų su tikrove, analizės metodą galima apginti. Be to, literatūros teksto analizės pagal politinę teoriją relevantiškumą pateisina net ne tiek bendrai fikcijos, kiek tiriamo romano *Paskutinioji žemė*

⁵⁶ Michel Foucault, *Diskurso tvarka*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 8-10, 13, 15; Foucault, *Power / Knowledge*, 63.

⁵⁷ Christine Gledhill „A Contemporary Film Noir and Feminist Criticism“, Kn. E. Ann Kaplan, *Women in Film Noir*, London: British Film Institute, 1980, 13.

⁵⁸ Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*, New York: Pantheon Books, 1972, 72-73.

⁵⁹ Franklin Rudolf Ankersmit, *Aesthetic Politics: Beyond Fact and Value*, Stanford, California: Stanford University Press, 1997, 49.

⁶⁰ René Wellek, Austin Warren, *Theory of Literature*, New York: Hartcourt, Brace and Company, 1949, 101.

⁶¹ Raymond Williams, „Gramatiniai vaizduotės laikai“, *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, T. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, 333.

⁶² Timothy O’Leary, *Foucault and Fiction: The Experience Book*, London; New York: Continuum, 2009, 8.

žmonių karta bruožai – galios tematika figūruoja knygos siužete. Gavelio vaizduojamas galios santykis visuomenėje virtualus – atrodo kaip tikras, bet yra tariamas. Prielaida, jog grožinėje literatūroje modeliuojama realybė, leidžia prisitraukti referencinę tikrovę pasitelkiant politinei teorijai priskirtinus Foucault galios sampratos instrumentus. Juos reikėtų laikyti tinkleliu, leidžiančiu temišškai pamatyti, kaip literatūrinis žaidimas siužetinėje plotmėje virsta disciplinos struktūromis bei koks jų tarpusavio santykis. Vadinasi, analizės tikslas – atsakyti į klausimą, kaip Foucault pasiūlyta prieiga leidžia perskaityti Gavelio romaną. Tolimesni analizės uždaviniai – remiantis Gavelio ir Foucault ryšiu, išskirti ir apibūdinti galios subjektus, parodyti į romano tikrovę įvedamus disciplinavimo mechanizmus ir struktūras, aprašyti, koks disciplinuojamas pasaulis išsiskleidžia ir kaip tokioje pasakojimo erdvėje ir sekoje plėtojasi siužetas. Tokia analizė įmanoma, remiantis Foucault subjekto sąvoka, konkrečiais fiziniais ir optiniais galios parametrais bei žiūrinti į romano personažus kaip konkrečios disciplinos ar kelių disciplinų subjektus.

Formalios romano struktūros analizėje yra įdarbinama Foucault aprašyta Benthamo Panoptikono architektūrinė schema. Panoptiniu pavadinto modelio svarbiausia sąlyga ir bruožas – žvilgsnio asimetrija, implikuojanti galios ir pavaldumo santykius, kadangi stebinčiajam iš centro suteikia privilegijuotą žiūros tašką. Naratologijoje tokią asimetriją žymi fokusuotės sąvoka – požiūrio taškas, iš kurio liudijami pasakojimo įvykiai. Toks fokusuotas / centruotas pasakojimas iš personažo perspektyvos bei lokalizuotas joje yra priešingas panoraminiam visažinio pasakotojo vaizdui, pavyzdžiui, būdingam XIX a. realizmui⁶³. Gavelis šią priemonę išnaudoja literatūriniam pasakojimui ir sukonstruoja tikrovę, kuri skleidžiasi per matymo-nematymo dinamiką bei projektuoja hierarchinį romano subjektų santykį. Analogija tarp panoptinės regos, fokusuotės ir nagrinėjamo pasakojimo technikos analizėje yra orientuota į kūrinio sandarą, reikšmių kūrimą, žodžio ir žvilgsnio svarbą romane bei pasitarnauja kaip instrumentas pasakotojo – personažo – skaitytojo santykiui nusakyti.

Žinoma, teksto skaidrumas gali būti tik metaforiškas, o panoptizmas – architektūrinis, tačiau šis įvaizdis atlieka dvi funkcijas. Viena vertus, legitimizuoja politinės teorijos kaip instrumento taikymą literatūrinei analizei. Kita vertus, suteikia galimybę geriau suvokti autoriaus literatūrinius instrumentus, leidžiančius fikciniam tekstui įsismelkti į veikėjų mintis, jausmus bei peržengiančius vaizdinį barjerą – neprieinamumą realioms akims tikrame gyvenime⁶⁴. Šis vaizdo-teksto santykis –

⁶³ Chris Baldick, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2001, 98.

⁶⁴ Dorrit Cohn „Optics and Power in the Novel“, *New Literary History*, T. 26, Nr. 1 (Narratives of Literature, the Arts, and Memory), 1995, 11.

perėjimas nuo žiūros prie kalbos, literatūroje savaime suprantamo dalyko, taip pat bus aktualizuotas kūrinio analizėje. Kadangi žiūrėjimas ne tik fokusuoja, bet ir įsteigia kalbėjimo centrus, tuo tarpu kalba yra sąlyga žvilgsniui atsirasti, šių skirčių santykis įtrauktas į vidinės teksto struktūros aptarimą. Tokiu būdu į teoriją įtraukiama fokusuotė.

Nuo vidinės struktūros toliau analizėje pereinama prie referencinės tikrovės. Gilinantis į siužetą tolimesnius įrankius ir analizės plotmes vėlgi sufleruoja tiriamas tekstas. Kartu su romane eksplikuojama biologine herojų prigimtimi⁶⁵ – subjektas tėra kūnas – teminėje ašyje atsikartoja valios siekti galios idėja: modeliuojamas valdžios ir galios mechanizmas, eksplikuojama galios kaip užvaldymo, anoniminės galios temos, žmogaus proto / sąmonės galia prieš politinę galią. Teminis galios kaip tikslo siekimas teoriškai susijęs su konfliktiška galios prigimtimi bei bendromis galios santykių praktikomis ir taktikomis. Galia skleidžiasi subjektų kolizijose, steigiasi per kūniškąsias sąveikas, vieni veikėjai reprezentuoja disciplinarinės galios struktūras, kiti joms priešinasi kelyje į pagrindinį tikslą – užvaldyti kitus, įgyjant politinę ar kitokią galią.

Praktinė darbo dalis išskirta į du stambius blokus – formalią teksto sandaros (II.1. Pasakojimas kaip Panoptikonas) ir siužeto, semantinio lygmens (II.2. Disciplinos celės) analizę. Pastaroji savo ruožtu padalintos į smulkesnius skyrius, atitinkančius konkrečius personažus disciplinuojančių galių regionus. Struktūrinis blokas skyla į kompozicinės technikos, žvilgsnis-kalba, galios subjektų pozicijos ir santykiai. Nagrinėjant fabulą ir semantiką rūpi stilistiniai sluoksniai, veikėjų charakteriai, siužete pasirodančių disciplinarinės galios temų pavidalai, kiti tekstai, filosofinis, istorinis, kultūrinis lygmuo.

LITERATŪRINĖ ANALIZĖ

1. Pasakojimas kaip Panoptikonas

Formaliai „Paskutiniosios žemės žmonių kartos“ pasakojimo technika gali būti apibrėžiama optiškai. Romane tikrovės konstravimas skleidžiasi per matymo-nematymo dinamiką, sujungdamas pasakotoją, skaitytoją ir veikėjus bei įsteigdamas nelygiavertes perspektyvas. Tai, ką Foucault aprašo kaip visagali žvilgsnį, pasitelkęs Benthamo Panoptikono įvaizdį, Gavelio romane pasirodo

⁶⁵ Tamošaitis, 142.

kaip pasakojimo kūrimo technika. Teksto konstravimo logika čia atkartoja architektūrinę schemą: pagal šį modelį pasakotojas, patalpintas priežiūros bokšte, yra visa reginti instancija. Aplink ją nelyginant celės išsidėsto personažų erdvės, aktualizuojamos tiek, kiek tai artikuliuoja pasakotojas. Pasakojimo organizavimą atitinka septyni skyriai, kiekviena iš šių pozicijų žymi herojų, jo rakursą ir jo įvykių versiją.

Subjektas, apie kurį kalbama arba kuriam leidžiama prabilti pačiam, prieš tai turi atsidurti optiniame pagrindinio pasakotojo taikiklyje, vadinasi, matomumo forma kartu yra ir veikėjo arba siužeto artikuliacijos forma. Nuo šio momento bendresnė pasakotojo perspektyva įsikuria siauresniame veikėjo regos lauke ir kalbama yra jau iš šios perspektyvos. Šis perėjimas, kai žiūros centras tampa pasakojimo centru susieja kalbinę ir subjektinę kategorijas, o kartu ir kalbėjimą bei matymą. Tačiau teksto nagrinėjimas neišvengiamai reikalauja takoskyros. Siekiant atskirti matančio ir kalbančio skirties pasitarnauja fokusuotės sąvoka. Gerard'o Genette'o nukaldintas terminas suvokiamas kaip „lauko“ apribojimas, tam tikras centravimas, be to, kaip įrankis atskirti personažą nuo pasakotojo, kaip tą, „kuris mato“, ir tą, „kuris kalba“⁶⁶. Dėl to nuo šiol pasakotojo instancijai priklauso pasakojimas, personažui – fokusuotė. Fokusuotė apibūdina perspektyvos įvedimą bei nužymi šios perspektyvos formavimą ne tik regėjimu, bet ir kitomis joslėmis⁶⁷. Tokiu būdu fokusuotei reikalingas tam tikras orientacijos centras tampa personažo kūnas.

Būtent fokusuotės pagalba ir galima pažvelgti į nagrinėjamą romaną kaip į Panoptikono modelį. Kaip jau minėta, pasakojimo organizavimo atskaitos tašku laikomas priežiūros bokštas, aplink kurį ratu išdėliojami septyni fokusuotės centrai – veikėjai, pavadinami avatarais⁶⁸. Avataro statuso suteikimas literatūriniam personažui implikuoja, jog herojai – tai skirtingų idėjų konstruktai, o ne asmenybės su charakteriu, be to, jog už jų slypi aukštesnė struktūra – superherojus. Kiekvienas iš septynių avatarų žymi savitą istoriją. Matydamas iš personažo taško skaitytojas yra *čia*, celėje, bei mato personažo akimis. Pavyzdžiui, kartu su Rita Valkumi atsiduria automobilyje ir pro šoninį langą stebi kalnų peizažą lyg kine: „siauras keliukas vinguriavo nerealiai, rodėsi, gali ūmai nutrūkti ir palikti ore. Niekur <...> jai neteko pravažiuoti tiek užkardų. Nė vienoje pasaulio šalyje nematė

⁶⁶ Elena Žukauskaitė-Mažeikienė, „Kai žvilgsnis tampa balsu: pasakotojo ir fokusuotės problematika Jono Biliūno ir Jurgio Kunčino prozoje“, *Darbai ir dienos*, T. 42, 2005, 105. Cituota iš: Shlomith Rimmon-Kennan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, London, New York: Routledge, 1983.

⁶⁷ Dainius Vaitiekūnas, „Gérard'o Genette'o naratologija“, *Žmogus ir žodis*, II, 2008, 37. Cit. iš Nijolė Keršytė „Mirusio autoriaus metamorfozės. Subjektyvybės problema literatūriniame diskurse“, *Naujas židinys*, 2000, Nr. 9-10, 480-488.

⁶⁸ Avatars – hinduizme – dieviškosios sąmonės įsikūnijimas konkrečiu pavidalu; apskritai – personažo, idėjos ar savybės reprezentantas; soc. tinkluose ir komp. žaidimuose – ikona, paveikslėlis, reprezentuojantis narį virtualioje erdvėje. „Paskutiniuoju Žemės žmonių kartoje“ avataro samprata atitinka visas tris. <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/avatar>> [žiūrėta: 2016-03-07].

tiesk šlagbaumų, kurie tačiau praleisdavo bet ką už vieną kitą šimtinę“ (p. 76). Atsitraukti nuo avatara sufokusuoto kadro į bendrą vaizdą jau reiškia panoraminį planą. Žiūrint iš šio privilegijuoto taško ir lyginant jį su kitų veikėjų fokusuotėmis, paaiškėja, kad herojės dėmesio centre yra posovietinė erdvė netrukus po Berlyno sienos griūties, o tai jau bendrojo romano plano erdvė ir laikas. Tačiau toks suvokimas įmanomas tik per atstumą – iš visa matančios pozicijos. Todėl matymo ir matomumo įtampa kuria žvilgsnių asimetriją, implikuojančią kalbančio, matančio ir suvokiančio subjektų hierarchiją, kas leidžia avatarus laikyti fukoiškojo tipo subjektais, o teksto sandarą – galios santykių tinklą atspindinčia pasakojimo struktūra.

Pirmųjų penkių avatarų pristatymas būtent ir pradedamas nuo fokusuotės ir savojo „aš“ suvokimo kaip kūno – šis kūnijimosi momentas įvyksta per lacaniškąją „veidrodžio pakopą“⁶⁹: kiekvienas iš septynių avatarų mato save kūno pavidalu. Pirmąjį avatarą – *Žmogus, kuris juokėsi* – dėl ligos kankina nemiga ir negalėjimas susitapatinti su kūnu, todėl jis beveik visada atsimerkęs – „neužmiegu iš vakaro ir pabundu paryčiais“, o „didžiausią pasišlykštėjimą kelia kūnas“ (p. 5). Antrasis avataras – *Lovely Rita* – bunda iš miego ir uodžia „paplėkusio palapinės brezentu kvapą“, „tuomet vangiai tarsi nevisprotis ėmė suvokti savo kūną“ (p. 48). Trečiasis – *Ganytojas* – „žvelgdamas į Šventąjį Raštą juto drovų ir skausmingą jaudulį“ (p. 97) – personažo akimis sufokusuojamas objektas, knyga, veikia visą kūną – kelia jaudulį. Ketvirtasis – *Gimiau klaidingame kūne* – kūną mato ir suvokia sapne, kur jaučia „tą šlykščią erekciją, o paskui gėdingą sėklos išsiveržimą...“ (p. 127). Penktojo – *Meilės vergės* – atmintyje sufokusuojamas prieš tai buvęs personažas ir jo motina – „jiedu buvo iš Žvėryno nacijos, tos ypatingos žmonių atmainos...“, netrukus prisiminimus pertraukia suvokimas, jog „ir pati buvo <...> tos atmainos“ (p. 143), kas nurodo socialinę tapatybę, tačiau „atmaina“ nelyginat kokia „veislė“ veikiau priklauso kūniškajam registrai. Šį penketą apjungia šeštasis – *Genijaus* – avataras. Jo fokusuotėje atsiduria svartymas apie galią, Vilnių ir paslaptingas Jų naratyvas. O visiškai užbaigia septintasis anoniminis Vilniaus naikintojas – *Cyberpunk*.

Herojų pristatymas paeiliui neatsitiktinis. Pasakojimo varikliu tampa pirmajame skyriuje atsiradusi ir per visus avatarus besitęsianti siužetinė naikinimo ir susinaikinimo linija. Pirmojo avatara, Sauliaus Kepenio, pradėtą pasaulio naikinimo aktą simetriškai ir galutinai užbaigia penktasis – jo tekstinis dvynys Tomas⁷⁰ Kelertas. Šis įrėminimas padaro nepajudinamomis ir

⁶⁹ Plg. Jacques Lacan, „The Mirror Stage as Formative of the / Function as Revealed in Psychoanalytic Experience“, Kn. Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*, London; New York, 1977, 75-82.

⁷⁰ Tomas – hebrajų kilmės vardas, reiškiantis „dvynys“. Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, 309.

viduryje esančių personažų pozicijas. Nors pasakojimo technika sukuria tokią dinamiką, jog veikėjai gali verstis vienas kitu, jų eiliškumo nepaisymas suardytą bendrą siužeto plėtotės tvarką, kurioje vieno avataro pozicija priklauso nuo prieš tai jau išsakytų kitų avatarų teiginių. Pavyzdžiui, antrojo avataro, Ritos Valkaus, versija tampa sąlyga, leidžiančia atpažinti Kostą Valkų kaip samdomą žudiką šeštojo avataro, Gražinos Lašienės, pasakojime. Pagaliau, vienu veikėjų fokusuotės prideda papildomų teiginių apie kitus avatarus. Kaip antai, į natūraliai kylantį klausimą, kas yra trečiojo avataro, kunigo Stanislovo Garmaus, tėvas, atsakoma vėliau, penktojo avataro – Gražinos Lašienės – pasakojime. Vadinasi, nors idealiaame Benthamo modelyje kiekviena kamera aklinai atitverta siena, o kaliniai negali nei matytis, nei kalbėtis, romano erdvėje veikėjai nėra visiškai izoliuoti, jų fokusuotės persidengia vieno su kitu.

Galiausiai, romano struktūra nubrėžia avataro elgesio modelį: kiekvienas turi savo profesiją, poziciją, funkciją, neišeinančią už jo(s) celės ribų. Kompozicinis atskyrimas ir kūniškumo akcentavimas Gavelio personažus taip pat priartina prie Foucault subjekto sampratos. Visose įsikūnijimų istorijose atsispindi septyni disciplinavimo mechanizmai – kiekviename šių sluoksnių pasimato konkreti disciplinuojančios galios struktūra, kuriai priklauso ir / arba priešinasi avataras. Kiekviena celė – tai disciplinuojančios galios mechanizmo kūnui ir pasipriešinimo taktikų aprašymas. Tai ir yra šio darbo analizės objektas. Tolimesnę Foucault Panoptikono ir galios literatūrinę-teminę plėtrą žymi komplikacijos ir su jomis susiję klausimai: koku lygiu avataras yra disciplinos subjektas, kokios galios pozicijos romano tinkle įmanomos, kas ir kaip sudaro šį tinklą, kokie yra disciplinuojančios galios regionai, ką dar pasako vidinė romano struktūra. Jie laukia būti plėtojami ir bent iš dalies atsakyti artimiausiame darbo skyriuje.

2. Disciplinos celės

2. 1. Ligos istorija

„Man galas. Aš pradedu“, – prabyla pirmasis avataras – žmogus, kuris juokėsi. Kaip Victorio Hugo „Žmogus, kuris juokiasi“ protagonistas, taip ir Gavelio veikėjas yra *džokeriškas*. Tik jeigu pirmojo subjaurota tik išorė, antrojo visas vidus serga mirtina liga. Personažas apibūdinamas kūniškai – priklausomai nuo fiziologinių parametrų aprašymo ir pats identifikuoja su ligos simptomais: „ant rankų pirštų kasdien išauga naujos karpos“, ant krūtinės tolydžio atsiranda rausvos dėmės“, „varpos galvutė šerpetoja“, „esu perdžiūvęs kaip giltinė“, „lipdamas iš lovos subaršku kaip

kaulų maišas“ (p. 5). Šis liguistas kūnas, „kaulų ir skystų šūdų maišas“ (p. 5), apibrėžiamas stokos ir nebūties kategorijomis, neatitinka savojo „aš“, personažas ginasi šio kūno, sakosi juo nesąs, todėl ir prisistato Mirtimi. Tik kiek vėliau sužinome vardą ir profesiją. Tapytojas Saulius Kepenis jau pirmajame puslapyje išsižada žmogiškosios tapatybės: jo miegas nebeturi „magiškosios miego slapties“, darančios „žmogų žmogumi“, o „smegenys sutraiškytos ir sugniuždytos, jose nebėra *ego*“. Vietoje to jam lieka tik *antiego*, „siela priešiška sau pačiam ir visam pasauliui“ ir pasišlykštėjimą keliantis kūnas. „Tai ne mano kūnas, <...> tai ne aš“ (p. 5).

Tačiau šioje versijoje kaip tik kūnas ir yra fokusuotės centras. Kepenis ir jo kūnas susiduria su trimis disciplinuojančiomis galiomis – šeima, meno kanonais ir medicina. Tai kreipiančios, reguliuojančios ir koreguojančios institucinės technikos, įkūnijamos tokių institucijų kaip tėvo figūra, meno mokykla ir sveikata besirūpinantis personalas. Šių disciplinarinių technikų pasirodymo sąlyga – joms priešinga anti-disciplinarinė Kepenio kaip sūnaus, kaip menininko ir kaip ligos veiklos taktika.

Šis kūnas paradoksalus. Viena vertus, veikėjo kūnas biografiškai suprojektuotas – Kepenio tėvas kaip apie tąsą svajoja apie liesą berniuką didelėmis akimis. Kita vertus, „sudžiūvėlio savo kūno Saulius nekentė nuo vaikystės, gal todėl taip mėgo jį tapyti...“ (p. 6). Taigi paūgėjęs Saulius priešinas tėviškai galios instancijai, o bambagyslę mėgina kirpti atsisakydamas įkūnyti tėvo projektą: užuot sėdęs į kunigaikščio sostą tampa dailininkas arba, tėvo žodžiais, „tepliorius“ (p. 15), kurio „kiekvienas paveikslas pražudo dalelę žmonių pasaulio“ (p. 6). Tapymas – šio personažo supergalia. Menas yra opozicija: kaip „magiškas naikinimo aktas“ tai yra kerštas tėvui, o vėliau tampa ir galimybe pabėgti nuo gyvenamos realybės – kai „realus pasaulis nepakenčiamas“ rūpi ne paveikslai kaip rezultatas, bet kaip „galimybė pramanyti savą pasaulį, kuriame galima gyventi“ (p. 13). Taikli Kelertienės pastaba, jog Kepenis, negalintis įsitraukti į tikrą gyvenimą, gyvena susikurtoje erdvėje⁷¹. Galia ne tik suvaržo, bet ir sudaro sąlygą reikštis laisvei – taip atsiranda šis nerealus pasaulis, reikalingas kaip alternatyva, norint pabėgti nuo primestų normatyvų, darbo ir šeimos santykių, valdžios. Ši erdvė – kūrybinga, gimstanti iš įtampos, noro maištauti. Toks jau „pusiau pogrindinio dailininko likimas. <...> Valdžia jo nekentė, nes jis buvo kitoks. Tėtė su broleliu Jonu jo nekentė, nes jis buvo kitoks. Net kolegų dailininkai jo nekentė, nes jis neieškojo užsakymų ir skersą dėjo ant visų pasaulio parodų“ (p. 13-14).

⁷¹ Violeta Kelertienė, „Ričardo Gavelio Postkolonijinis žmogus“, Kn. Aušra Jurgutienė, *XX a. literatūros teorijos: konceptualioji kritika*, Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2010, 365.

Tačiau Foucault galios santykiai ypatingi tuo, kad juose nusistovi pusiausvyra. Taip yra ir romano pasaulyje, kur už nepaklusnumą visuomenėje, „vidutinybių ir menkystų karalijoje“, tenka susimokėti – „kiekvieną kuo nors išskirtinį pasaulis baudžia“ (p. 34). Šios bausmės romano pasaulyje taip pat veikia pagal fukoišką galios mikro-pasiskirstymo principą, t.y. lokaliai ir individualiai⁷². Sauliaus atveju, tai pasireiškia kaip draudimas eksponuoti ir pardavinėti paveikslus sovietmečiu: „Sauliaus neįsileido į parodas“, „jo paveikslus draudė pardavinėti“ (p. 13). Vėliau, po Nepriklausomybės atkūrimo „atėjo pripažinimas, beveik šlovė, atėjo ir pinigai“, tačiau kartu su tuo „prarado visas galimybes sapningai fantazuoti“ (p. 14). Šią ištarą galima suprasti kaip nesugebėjimo prisitaikyti prie naujų sąlygų pripažinimą, aktualumo ar produktyvumo netekimą, tačiau taip pat ir kaip įkvėpimo ir savosios supergalios – meno kaip opozicinės galios išsekimą. Laisvos rinkos sąlygos, kai nebėra kam priešintis, Sauliui atveria vaizduotės tuštumą, idėjų vakuumą. Tai patvirtina tiek nepripažinimas Paryžiuje – Paryžius „nekreipė nė menkiausio dėmesio į Saulių. <...> neįžiūrėjo Sauliaus Kepenio“ (p. 41), tiek tolimesnis situacijos ir savų pasiekimų įvertinimas „dabar jokios fantazijos negaliojo: gerai žinojo, kad jau pasiekė viršūnę ir niekad aukščiau nebepakils“ (p. 14) bei apibendrinimas, jog „pasauliniu mastu dailininkas Saulius Kepenis ganėtinai panašus į kitus ir pritampa prie daugumos skonio“ (p. 34). Taip kad kartu su kapitalizmu ateina ir naujos rinkos taisyklės, kitos sankcijos, nors esmiškai tai irgi disciplinuojanti galia.

Foucault disciplinavimo koncepcijoje kūno patirtis tėra bausmės skausmas⁷³, taigi kūnas siekia šio, Gavelio žodžiais, „gildančio“ (p. 6) pojūčio išvengti. Priešingą įmanomą šio vektoriaus galimybę – malonumą – kaip tik ir renkasi personažo kūnas. Prarastą galimybę priešintis sistemai menu, jis kompensuoja erotine transgresija. Ryškiausias toks siautėjimas vyksta senojo režimo sostinė ir simboliu esančioje Maskvoje 1992 m. infliacijos laikotarpiu, kai už parduotus darbus Saulius gavo „pilną krepšį Beverčių rusiškų rublių“, juos pardavė „išsišiepusiam spekuliantui, o už gautus dolerius ištiesai parai užsipirko penkias brangiausias „Kosmoso“ kurvas“. Šis ištvirkavimas įgauna „kosminius užmojus“, o Saulius vienintelį kartą pasijunta „prasmingas savaime, tikras Renesanso žmogus“, „kaip pasaulio valdovas“ (p. 16). Tačiau herojus su šiuo erotiniu ir kone ritualiniu šėlu, kaip ir „kartu su laisve gavo dar ir AIDS“ (p. 14-15) – taip pat kūnišką bausmę.

„Jeigu nubundi Paryžiuje, privalai AIDS vadinti SIDA⁷⁴“ (p. 8) – simboliška ir simptomiška, kad gyvenimas su liga ir naikino akto romane prasideda būtent Dekadanso sostinėje. Į Paryžių,

⁷² „Prison Talk“ (interviu su M. Foucault), *Power / Knowledge*, 39.

⁷³ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 159.

⁷⁴ SIDA – pranc. AIDS akronimas.

iš kur mąstant stereotipiškai turėtų būti parsivežama lytiniu keliu plintanti prancūzligė, tapytojas išvyksta jau užsikrėtęs. Būtent šiame etape romano tekste išryškėja ligos kvalifikavimo bruožai, o biografiniame personažo etape – priešprieša tarp „moksliško“ ir „meniško“. „Moksliškai tariant esu lavonas. Meniška tariant, esu žuvis priversta gyventi krante“ (p. 8). Turint omenyje Kepenio ligos istoriją, objektyviai pozityvistiškai pagal medicininę išvadą personažas jau nurašytas. Pagal Foucault, liga turi būti stebima ir suvaldoma. Tai daro specialistai, hierarchiškai esantys aukščiau už pacientus. Tik kad duotuoju momentu „Jean-Pierre, darydavęs jam tyrimus, mėnesiui išvažiavo į Savoją“. Tai netrukdo Sauliui registruoti duomenis ir rašyti ligos istoriją pačiam: svoris, limfocitų kiekis, namo numeris, aukštas, sąskaitos likutis, procedūros – viskas suskaičiuota. „Dabar trys tabletės Immodium, puodelis kavos, dar vienas reisas į tualetą, ir netgi bus galima pavalgyti“ (p. 11). Kepenis pats sau ir stebintis specialistas, ir pacientas, internalizavęs ligos suvaldymo sąvokas. Kita vertus, iš simptomų stebėjimo ir žinių apie ligą kaupimo atsiranda žinija – visas SIDA diskursas. Būtent juo ir remiasi Kepenis, kliniką pažįstanti iš savo ir iš kitų ligonių bylų. Pirmieji simptomai – skrandžio skausmai, o sarkomos dėmės signalizuoja finišą. Kepenis samprotauja apie tai, kad sirgdamas „galėtumei pakęsti visišką silpnumą, galėtumei pakęsti skausmus ir žaizdotą odą, bet SIDA skverbiasi į smegenis, jos vis dažniau tiesiog išsijungia“ (p.15, 30) – kaip tik šito herojus ir bijo labiausiai. Faktas, jog personažas priima šiuos duomenis ir jais remiasi, atitinka Foucault aprašytą galios-žinojimo mechanizmą, kuriame žinojimas galią įgyja tada, kai visuomenės nariai šį diskursą priima kaip teisingą ir tokiu būdu sudaro sąlygas jam funkcionuoti kaip tiesai⁷⁵.

Specifinis ir personažo internalizuotas žinojimas atsisuka prieš mediciną ir jos institucijas, ir gali būti suvokiamas kaip sukilimas prieš disciplinuojamas struktūras. Užkrato prigimties bei plitimo būdų išmanymas leidžia kurti taktikas ir pačiam susitapatinti su virusu. Kąkadą sąlyga išlikti buvo meninė praktika – „nuo fizinės mirties galėjo išsigelbėti tik pertapydamas pats save“ (p. 29), dabar išlikimą laiduoja vėžinė praktika. Ekscentriškas Kepenio kūnas, kurio „marškiniai buvo dvylikos spalvų, o aptemptos kelnės žėrėjo gotišku auksu“ (18), iš pradžių išmoksta pasiversti vėžiu, metafora, išreiškiančia ne tik ėjimą atbulomis, bet ir izoliaciją – Saulius yra atskirtas ligos. Be to, vėžys pranašauja ir naują herojaus efektyvumo logiką: veikti vogčia, beasmeniškai, „kaip savaiminga gamtos dalis“ (p. 21). Virusiška ląstelių dauginimosi progresija priklauso ŽIV, ją kaip veikimo strategiją ir pasirenka Kepenis. Ciniškai perdavinėjantis ŽIV išrinktiesiems personažas kuria SIDA bendriją, nelyginant masonų ložę, tikėdamas, jog ši išganys.

⁷⁵ „Truth and Power“ (interviu su M. Foucault), *Power/Knowledge*, 131.

Griežtai kalbant, su atskira gamtos organizmų karalyste susijusi veikėjo strategija teoriškai fukoiškoje galios sampratoje nepasirodo, tačiau tinklą primenantis viruso principas atitinka šios galios koncepcijos schemas. Nuo šiol „virusas su laisva valia“ (p. 21), žmogus-liga Saulius Kepenis, kuria „naują pasaulio raidos teoriją“, kurioje ir vaidina „svarbiausiąjį vaidmenį“ (p. 7), jis yra atranka, parenkanti mirties kelią, jis įkūnija pandemiją, siekiančią padengti visą pasaulį. Čia pandemija primena kompiuterinį herojų, turintį ribotą kiekį gyvybių-limfocitų. Jų reikia idant būtų apkrėsti 283 (tokie Lietuvos normatyvai) „išrinktieji“, į SIDA bendriją įtrauktini „baziniai žmonės“ (p. 32). Tačiau net ambicingas pasaulio sunaikinimo planas – tai meninis aktas, performatyvus ir interaktyvus AIDS muziejus. Muziejaus steigimas viename žymiausių meno muziejų mieste skamba tarsi atsisveikinimas su vakarietiškomis vertybėmis. Kelertienė irgi mini, jog Kepenis demonstruoja nusivylimą Vakaraais⁷⁶.

Nors pandeminis herojaus užmojis įgauną civilizacinę perspektyvą – „kada absoliučiai visi Žemės gyventojai sirgs AIDS, pagaliau įsivyras Dekalogo taisyklės“ (p. 33), herojus negali atsiplėšti nuo tėviškos vizijos. Saulius Kepenis regalijų neišsižada, tik tėvo išsvajotą kunigaikštystę keičia į suvienytą hibridinių žmonių-virusų karalystę. Be to, naujasis virusas negali atsiplėšti ir nuo autoritetų. Taip tekste pasirodo SIDA hierarchijoje aukštesnes pozicijas užimantys balerūnas Rudolfas Nurejevas ir pats Michelis Foucault (p. 22).

Herojaus įsivaizdavimas, jog gali valdyti kitus per ligą, veikia ir atvirkščiai: liga valdo jį patį. Finalinėje scenoje atsirandančios sarkomos dėmės primena kaukę, o Kepenio kūnas tampa ritualiniu kūnu tamsiame, fantasmagoriškame ir boschiškame karnavale, kuriame personažas niekaip negali sustoti juoktis. Šioje scenoje jis kaip ir Boscho drobių herojus dar nėra atskirtas racionalios disciplinos. Mirstančio žmogus-viruso, kuris dar gali juoktis, pavardė sujungia juoką kaip opoziciją kepenų kartumui⁷⁷, o sykiu vienoje ašyje išdėlioja Vilnių, Paryžių ir Atėnus.

2. 2. Kontroliuojanti perspektyva

Antrasis avataras – *Lovely Rita* – pavadintas pagal „The Beatles“ dainą, kurią sukurti Paulą McCartney'į įkvėpė amerikietiškas pašaipus automobilių stovėjimo aikštelės prižiūrėtojos pavadinimas *meter maid* – „skaitiklio tarnaitė“. Dar tuomet į serus neišsvientintam *bitlui* patiko šis žodžių junginys, reiškiantis ir tarnybą, ir turintis seksualinių konotacijų, tuo tarpu „Rita“ rimavosi

⁷⁶ Violeta Kelertienė, „Ričardo Gavelio Postkolonijinis žmogus“, 365.

⁷⁷ Platonas, *Timajas*, *Kritijas*, vert. Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai, 1995, 70e-71b.

su „meter“⁷⁸. Ironiškoje dainoje Rita vilki uniformą ir nors atrodo kaip kareivis, dainos lyrinis subjektas pasiūlo jai arbatėlės, jie pavakarieniauja ir „beveik tai padaro“⁷⁹. Gavelio avataras iš dainos pasiskolina seksualumą ir mundurą – gražios ir geidulingos („jokiais rūbais neįstengė nuslėpti kūno formų...“, p. 52) moters kūnas priklauso disciplinai („profesiniu požiūriu nėra gerai turėti tokį kūną“, p. 52) ir vilki kol kas dar neaišku kokios tarnybos uniformą.

Pasakojimas pradedamas kūno suvokimu: avataras „vangiai tarsi nevisprotis ėmė suvokti savo kūną“ ir pats nustebo „savo sveiku ištreniruotų raumenų mauduliu“ (p. 48). Pojūtis esant vyrų tėra rytinė haliucinacija ir kompozicinis elementas, „suminkštinantis“ pasakojimo perėjimą nuo subjauroto ir nevaldomo vyriško prie tobulo ir visiškai paklūstančio moteriško kūno. Iš tiesų Rita Valkus – tikra moteris, „ryto Venera, o gal lietuviška laumė“ (p. 50). Tik jos kūnas tobulai ištreniruotas, todėl net ką tik atsikėlus, kelių laipsnių šalčio spaudžiamoje palapinėje „kūnas buvo jai visiškai pavaldus“ (p. 49). Iš guolio Ritos kūnas kyla kovos menų judesio eiga ir iki pusės nuogas eina prie kalnų upės praustis lediniu vandeniu. Šiuo super kūnu žavisi ne tik pasakotojas, bet ir kartu stovyklaujantis Vladimiras. Visuomet parengtyje esanti Rita šitai numato iš anksto, todėl agresyvų „kaukaziško *macho*“ (p. 51) bandymą seksualiai suartėti neutralizuoja „išskėstų kojos pirštų smūgiu tiesiai į kiaušiuokus“ bei pridėdama „delno briauna į miego arteriją, kad neimtų spiegti“ (p. 52). Akylumas ir nepaprasta koordinacija, kai „maksimalus greitis susilieja su maksimaliu efektyvumu“⁸⁰, pasitelkiami siekiant patiesti užsipuolusįjį, iki atsibus visa stovykla.

Fukoiškai aprašomas personažės kūno paslankumas ir paklusnumas užkoduotas genetiškai, ir perimamas šeimoje kaip pavyzdys: „taip darė jos senelis, taip visuomet darė jos tėvas, Kostas Valkus, o mažoji Rita troško būti tokia pat stipri ir sveika...“ (p. 49). Tačiau ir vėliau, kai tėvo figūra nustoja būti pavyzdžiu, „paveldėta“ disciplina niekur nedingsta. Personažės atvejis iliustruoja, kaip disciplina persmelkia dviem lygmenimis. Pasitelkusi discipliną Rita kontroliuoja kūną, o kaip to pasekmė – elgesį. „Diena privalo prasidėti galingu psichiniu stresu, kad paskui nebaugintų jokia realybė“ (p. 54) – „psichogimnastika“ vadinamas metodas implikuoja ne tik kūno, bet ir sąmonės treniravimą, suteikiantį subjektui savikontrolės mechanizmą. Rita „buvo tikra profesionalė. Netgi mokėsi valios pastangomis reguliuoti organizmą“ (p. 92). Personažo kūno ir sąmonės vienvė tampa disciplinos valdomo kūno ir fukoiško subjekto portretu. Kita vertus, discipliną atkartoja ir kūno organizacija laiko atžvilgiu. Šia prasme Rita prilyginama tenisininkei Gabrielai Sabattini, o

⁷⁸ Barry Miles, *Paul McCartney. Many Years from Now*, London: Macmillan, 1998, 210.

⁷⁹ „Took her home and nearly made it“ – dainos žodžiai.

⁸⁰ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 186.

jų dienotvarkė – sportininkės (p. 52). Toks profesinis sugretinimas susijęs būtent su disciplinuojančia kūno mechanika, kuri Foucault koncepcijoje reiškiasi kūno derinimu su laiko imperatyvais⁸¹. Būtent gretinant Ritą su sportininke po truputį atskleidžiamas pilnesnis veikėjos portretas. „Nelemta profesija, derėjo pasirinkti kitokią, kad ir tenisą, kaip Gabi. Beje, likvidavęs tokio garso tenisininkę, turbūt padarytum stiprų įspūdį“ (p. 52). Užomina apie likvidavimą, paralyžuojančių dujų balionėlis ir du identiški „Beretta“ pistoletai tekste tampa nuoroda, jog Rita Valkus ne tik galynėjasi su kaukaziečiais, bet dar ir žudo.

Ritos kaip šnipės karjera prasideda nuo santykių su motina. Ši persekioja vienturtę dukrą „it kalėjimo prižiūrėtoja“, bet „savo pačios nenaudai: jei Rita nebūtų tiek tūnojusi namie, nebūtų taip liguistai nuosekliai išnagrinėjusi tėvų gyvenimo“ (p. 59). Pasipriešinimas motiniškam panoptiškam žvilgsniui tegali būti vienas – šią akį reikia rasti ir išdurti. Ritai pasiseka tai padaryti kuriant fiktyvų dienoraštį motinai. Tokiu būdu motinos akis, jei ne išduriama, tai bent jau apdumiama: „prisiskaičiusi tų kliedesių, motina tiesiog švytėjo, o Rita gavo aibes laisvo laiko vakarais“ (p. 61). Kol motina palaimingai skaito dienoraštį, Rita pritaiko dar vieną įsivaizduojamos laisvės taktiką – bliuzą: „jie tikrai jautėsi laisvi. Pėsti eidavo į bliuzo vakarus South Wabash. <...> Čia toli nuo turistų būrelių ir visko bijančių *middle class* baltųjų...“ (p. 63) ir toli nuo stebinčios motinos akies.

Vis dėlto kol nesutinka Carlo, Rita dar nieko nežino ir negali tapti akylesne už savo motiną, o gal net pačia akyliausia akimi. Kaip vėliau išsiaiškins, „Carlo buvo violetinės miglos ir tiesos pasiuntinys“ (p. 69), o jos tikrovėje violetinė spalva žymi laisvę ir pasaulį *anapus* – erdvę, kur Rita norės išsiveržti vėliau. Tai paskui patvirtins ir ekonomikos profesorius „violetinis Davidas“, dar vienas iš nedaugelio – „laisvės žmogus. Jis pats buvo iš *anapus*...“ (p. 85-86). O kol kas tik nenaudėlis Carlo „atvėrė akis“ (p. 73) – šis frazeologizmas čia svarbus, nes reikšminga juslė – rega – sujungia informacijos srautą ir galimybę perprasti pasaulį. Regėjimas kvalifikuojamas kaip žinojimas: ligtol Rita pažino tik „šnipę motiną, bliuzą ir aikido“, bet dabar, kai Carlo pateikė „gausybę informacijos“ (p. 73), kurią vadino tikruoju „pasaulio dosjė“ (p. 79), Rita sužino, jog „už to saugaus pasaulio ribų yra dar kažkas“ (p. 83). Pirmiausia, Carlo „apnuogino ją prieš save pačią“, parodydamas, jog Rita – įtakingo tėvo stumiamą dukrelę, gyvenanti tėvo suorganizuotame pasaulyje. „Tai jis ją įtaisė į *Law School*“, tai jis ją vis dar vogčia tvarkė ir reguliavo (p. 74), tai jis pergudravo Ritą, kuri jau buvo pergudravusi motiną. Tai jis, o ne motina buvo akis, kurią reikėjo išdurti. „Ji pamaži ėmė perprasti visą šio apgaulingo pasaulio esmę. Pasaulį žudė neprašyti

⁸¹ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 184.

tvarkytojai...“ (p. 75), vienas iš tokių kaip tik ir buvo tėvas, *CIA* priklausantis samdomas žudikas, pasaulio galingųjų mirties scenarijų režisierius, valdžios besigviešintis senelio kūnas, slapta palaikantis ir plečiantis galios monopolį. Gavelio aprašoma senelių valdžia, gebanti iš „satelito <...> sekti konkrečią žmogaus gyvenimą“, galutinai supanašėja su Panoptikono modeliu dėl persismelkimo ir absoliučiai vienusio žvilgsnio. Valdžios ir galios mechanizmų analizės kontekste ryškėja ir visame romane (bei kituose Gavelio darbuose) eksplikuojami *Ju* sistemos punktyrai.

Kai Rita supranta negalinti susitaikyti su šia paslėpta sistema, tėvo primestu scenarijumi, romane pirmą kartą nuskamba galimybė pabėgti į *anapus*, „kur skamba slapta muzika, kur gimsta visos spalvos“ (p. 83). Kol kas šis *anapus* abstraktus ir nepažinus, tačiau veikia nujaučia jo svarbą ir kelia klausimą, „ar tasai *anapus* yra laisvė“ (p. 84-85). Galimybė sužinoti yra, tačiau prieš tai reikia pasitraukti iš tėvo regos lauko. Pabėgimas *anapus* „jaukaus ir uždaro“, o tuo pačiu „zombiškojo Kosto Valkaus pasaulio“ (p. 88) ir pasipriešinimas jam įmanomas tik perimant tėvo veikimo taktiką – Rita turi pati tapti slaptąja agente ir įsisavinti specifinį žvilgsnio pajėgumą. Sukilus prieš tėvą galių pusiausvyrą įmanoma atkurti tik tuo atveju, jei į jį bus nutaikytas jo paties ginklas.

Maištaudama prieš tėvą ir mėgindama pakliūti *anapus* tarnautoja Rita Valkus atsiduria Vilniuje su „septyniolika kilogramų gerai prisodrinto plutonio“ (p. 93). Deja, o gal, laimei, slaptos užduoties įvykdymas „bepalviame ir beprasmiame mieste“ pakimba po fatališkos pažinties su kitu avataru – „ryškiu beprotiškai violetiniu“ (p. 89) Tomu Kelertu. Pirmą kartą profesionalės Ritos ypatingą kūno ir proto vienovę ardo jausmai kitam žmogui, o specifinį amerikietišką mentalitetą ir rūščių *ribinių*⁸² sąlygų suformuotą kraštutinį individualizmą nugalai noras *atsiduoti*. Dėl meilės Tomui ji praranda budrumą ir pačią svarbiausią superagentės supergalią – ypatingą regą. Kol Rita žiūri į priekį ir mato, jai priklauso kontrolė, todėl geba susitvarkyti tiek su kalniečiu Vladimiru (p. 52), tiek su meksikiečiu (p. 64). Syki ji nusišuka ir netenka visa matančios perspektyvos, ji nugalima – „šūvis nunešė jai pusę pakaušio“ (p. 96). Mafija arba buvusių sovietinio saugumo struktūros palikuonys ištaško „Ritos smegenis po senovinį Vilniaus kiemelį“ (p. 171).

⁸² Frederick Jackson Turner teorija, eksplikuojanti *frontier* (čia verčiama „ribinėmis sąlygomis“) – geografinę, politinę, istorinę sąvoką – kaip paaiškinimą, kodėl susiformavo toks JAV piliečių charakteris; pagal šią koncepciją plėtra į Vakarus buvo procesas, Europos kolonistus transformavęs amerikiečius; pasak Turnerio, šiai naujai tautai būdingas demokratines vertybes, optimizmą kraštutinį tikėjimą savimi, veržlumą, kartu ir žiaurumą etc. suformavo kovos ties riba su Laukiniais Vakarais. Žr. George Roger Taylor, *The Turner Thesis Concerning the Role of the Frontier in American History*, Boston: D. C. Heath, 1956.

2. 3. Bažnyčia ir bausmė

Tėvas Stanislovas: statusas – avataras, išsilavinimas – matematika, hobis – televizija, pašaukimas – ganytojas. Kas jis, ką jis gano ir kas gano jį? Šis prieštaringas personažas yra ir disciplinuojamas, ir mėgina tapti disciplinuojantis tuo pačiu metu.

Pasakojime yra keletas sluoksnių, leidžiančių Tėvą Stanislovą pamatyti kaip disciplinos subjektą. Visų pirma, kūno suvaržymas įrašytas Stanislovo biografijoje. Jo atsiradimo faktas aprašomas kaip stoka, akcentuojant biologinio tėvo trūkumą – „tėvo išvis neturėjo“ (p. 103) ir biologinė neįmanomybė apskritai – „išsiveržė <...> neturėdamas tam gamtos leidimo“ (p. 110). „Jis buvo nekaltai pradėtas. Pradėtas ne kokio žemiško vyro, o Motinėlės pačios su savimi“ – nereikėjo nė Šv. Dvasios. Šis nekaltas prasidėjimas – prieštaringas. Jis mistiškai baugina, ir sykiu yra didis – „šiorpi ir didinga paslaptis, paveikusi visą jo gyvenimą“ (p. 103), be to, tapusi kūno prieštaringumo sąlyga. Viena vertus, ši „paslaptis“ nurodo, kad motinėlės kūnas savipakankamas, nes „tik dievai tegali gimdyti patys iš savęs“ (p. 103). Kita vertus, tokia misterija supriešina perpildytą ir visagalią motinėlės kūną su nepilnu sūnaus kūnu, ir neleidžia jam pasirodyti kaip savarankiškam.

Į savąją dispoziciją sūnaus kūną motina patraukia ne tik simboliškai, bet ir fizinėmis bausmėmis: galvodamas apie praeitį Stanislovas prisimena epizodą, kai motinėlė „už bausmę neleido jo į bažnyčią ir uždraudė miegoti lovoje“ (p. 101). Bausmė personažą ženklina ir toliau – Žvėryno vaikigaliai „lupa jį su didžiu pasimėgavimu“, jau seminarijoje kuratorius „išsirenka savo keistiems pomėgiams“. Vis dėlto Stanislovas mintyse griežtai perskiria „konkretų kūnišką“ gyvenimo registrą ir jam priešingą „aukštąją metafizinę būtį“, pastarąją puoselėdamas, o „žemąją“ išstumdamas „į atminties sąvartynus“ (p. 117). Ankščiau baustas išoriškai kūnas dabar pats inkorporuoja baudimo mechanizmą, kurį tik sustiprinamas ordino regula, amžinaisiais įžadais bei sutana – kasdiene santūrumą, nuolankumą, klusnumą, savęs atsižadėjimą, nusižeminimą, pasiaukojimą, atsidavimą tarnystei išreiškiančia uniforma.

Tačiau individualų kūną suvaržanti dvasininko sutana turi ir kitą paskirtį – išskirti iš minios ir netgi apsaugoti – „su ja esi sunkiai pažeidžiamas. Jei puola tave <...>, puola visą dvasiškių armiją“ (p. 110). Visą struktūrą atstovaujanti uniforma ne tik gina, bet ir didina individualią galią bei suteikia autoritetą abito nevilkinčių kūnų sąskaita. Čia brėžiamas ir priešingas vektorius suvaržytam avataro kūnui. Silpnas kūnas iš motinėlės paveldi ir visagalybės ambiciją, tad „troško vienu metu būti visur, troško ištirpti žmonėse, būti gyva jų dvasia“ bei „padaryti, ko dar niekas niekada nepadarė“ (p. 118). Tėvo Stanislovo galia – „ne rimbas ir ne riksmas“, o „žodis“ (p. 109).

Jis kaip religinės institucijos atstovas turi galią kalbėti – tą garantuoja pamokslas. Be to, veikėjas turi galią ir klausyti – tai užtikrina išpažintis. Vėliau išpažintį pas Tėvą Stanislovą atliks kitas avataras, Roberta (p. 138-139). Taip religinė institucija sujungia išpažįstantį subjektą, o išrišančiam dvasininkui suteikia eksperto statusą. Disciplina Stanislovą ne tik apriboja, bet ir suteikia galimybę formuoti individus per sakramentus.

Greta kūniško parametro paraleliai Tėvo Stanislovo aprašyme ryškėja fukoiškas numanymas, jog visuomenėje cirkuliuojantys diskursai yra susiję su galios praktikomis. Veikėjas vadovaujasi nuostata, jog žmogučiai „privalo klausytis, o ne šnekėti. Kalbos valią teturi pašauktieji“ (p. 101), žmonėms „turi būti aiškiai ir suprantamai nurodyta, kas yra gera, o kas bloga“ (p. 108), o kitais žodžiais tariant sukuriamas specifinis žinojimas, konstruojamas turinčių galią kalbėti. Tėvas Stanislovas kaip tik ir yra toks kalbantysis subjektas. Jis valdo eterį – per televiziją skaito žmonėms pamokslus, o šie jo klauso: Stanislovas velniškai populiarus. Propagandinę tokių šnekų prigimtį implikuoja kalbos dailinimas ir sąmoningas įtaigumo kūrimas: „pamaži dailino savo kalbą <...>. Siela pati dainavo ir gimdė stebuklingus žodžius“ (p. 107). Gavelis čia nurodo ir pasišaipo iš pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atkūrimo populiarių laidų. Šis „kalbančiomis galvomis“ vadinamas formatas trumpam buvo užėmęs visą televizijos programą. Tikriausiai todėl, kad atsiradus ilgai draustai žodžio laisvei, pasisakyti norėjo visi. Vis dėlto Tėvui Stanislovui geriau už žodžio laisvę tiktų žodžio valdžia. Jį diegiant, pagal Stanislovą, reikėtų remtis ir gretima taktika – neduoti žinoti daugiau, nei reikia. „Pavojingiausia, ką galėjai pasiūlyti – tai suteikti jiems [žmogučiams] pasirinkimo laisvę“ (p. 109). Varžyti, riboti kitų žinojimą reiškia galią, juk taip įmanoma valdyti minias. Šiame Tėvo Stanislovo pasaulyje žmonės yra avelės, o žodyne „ganyti“ – tolygu manipuluoti.

Taigi Stanislovo Garmaus *credo*: „įtakoti ir reguliuoti“. Siekdamas savo tikslo avataras įsivaizduojamai praktikuoja lobizmą kaip pavienis asmuo. Jis lankosi Parlamento rūmuose siekdamas „įtakoti čia dirbančius žmones“ – skleisti ir užsitikrinti savo interesus. Taip susitinka jo ir kito avataro, Gražinos Lašienės, keliai. Vėliau savo versijoje deputatė pasakys, jog nuo kunigėlio „visad sklido salsvas goslumas, noras užvaldyti visą pasaulį, jis buvo sakralinis beprotis“ (p. 145). Ir nebus neteisi, kadangi Garmus siekia įgyti įtaką, o su ja ir galią, todėl ir pasirenka taktiką „veikti slapta ir magiškai“, „įteigti savo Žodį tarsi nejučiomis, patiems žmogeliams nė neįtariant“. Tačiau jo nusistatymas vienareikšmiškas – „žmogučius būtinai reikėjo valdyti“ (p. 103). Šitai personažo veikimo būde galutinai susipina galia ir žodis.

Vis dėlto šiame pasakojime nuo galingo žodžio tenka darsyk grįžti prie disciplinuojamo kūno. Po televizijos pamokslų įrašo „Stanislovą pakvietė gurgždinti kavos <...>. Redakcijos moterų akys jo graudžiai maldavo, jis privalėjo tarti dar nors keletą žodžių“ (p. 113). Herojui tinkamai atstovauti bažnyčiai – ne kūniškai, o dvasinei sričiai – neleidžia kavą nešiojanti ir pilstanti provokuojančiai vilkinti mergina. „Kai pasilenkė įpilti jam kavos, tematė jos pribloškiantį užpakaliuką <...>, išvydo ir kelnaites. Jos buvo raudonos!“ (p. 113). Erzinantis ir gundantis moteriškas kūnas įgija persvarą, kai net disciplina negali sulaikyti kylančios kunigo lyties: Stanislovas „dar giliau susmego į krėslą ir susidėjo rankas ant sutanos, slėgdamas visai pakvaišusį savo žvėrį“ (p. 114). Per sutaną ryškėjanti erekcija – tai fukoiškas per institucijos rūbą lendančio kūno vaizdinys.

Po kūniško išpuolio prieš discipliną avataras savo valia dar bando grįžti į regulos rėmus. Stanislovas mėgina galvoti apie savo žodį, į kurį kėsinausi aukštesnė institucija – pats popiežius, kurio vizitas į Lietuvą jau numatytas. „Jo pasiklausyti iš smalsumo sugužės minios, gal net didesnės negu klausydavosi Stanislovo“ (p. 121), o konkurentų Garmus nepakentė. Tai jo, Stanislovo, vardas buvo šlovė, tai jį ir turėjo garbinti minios. Draskydamas Karolio Wojtylos plakatus ir regzdamas planus, kaip „suniekinti popiežių“ (p. 122), Stanislovas Garmus dar „kurį laiką blaškėsi apie Katedros aikštę, bet pagaliau ryžosi užėiti pas „šefą“, numanaomai – į Vilniaus arkivyskupijos kuriją. Atėjęs, randa tuščią hierarcho kabinetą. Čia mintis apie žodį nutraukia vėl visagaliu pasijutęs kūnas – personažas jaučiasi galįs išprievartauti lubas, langą, „galįs įsiurbti į save pusę Vilniaus“, tačiau būtų maža, „šiandien jis jau paniekino pačią Saulę, tad privalėjo kilti aukštyrą“ (p. 124).

Nelyginant gairė kryptį aukštyrą kūnui pasufleruoja ir ant „šefo“ stalo „niauriai laukianti Biblija“ (p. 124). Vidinėje personažo hierarchijoje esanti aukščiau net už motinėlę („viršum Motinėlės buvo tik Biblija. <...> prieš tą knygą kažkodėl jautėsi bejėgis“, p. 117). Jėgos pajutimas tampa sąlyga dar vienam kūniškam maištui. Fantazuodamas apie ištrykstančius angelus ir savo kūno visagalybę („po šio kosminio akto pajėgs atlikti bet ką“, p. 125) Stanislovas masturbuojasi ant Šventojo Rašto, kai beveik viršūnėje jį aptinka hierarchas. Sutepta sutana vyresniojo kabinete ir viršenybės akivaizdoje – keliagubai nuodėmingas ekscesas. Įsisavintas baudymo mechanizmas verčia veikti dviem etapais: pirmuoju veiksmu segamos sutanos sagos uždangsto nepaklusnią lytį, antruoju – siekiama nubausti priešišką kūną galutinai. Tuaile rasta virvė yra „ir atsakymas, ir galutinis sprendimas“ (p. 125), turintis išrišti Stanislovo kūno ir dvasios konfliktą. Nubausto, kilpoje mirštančio kūno akys dar spėja išvysti paskutinį lyties pasipriešinimą – ejakuliaciją, sekamą jau disciplinuojančios minties, jog „geriausia būtų buvę gimti išvis be to žvėries“ (p. 126). Tėvo

Stanislovo avatara atvejis apverčia testamentinę seką: pradžioje buvo kūnas, o kūnas tampa žodžiu tik vėliau, įdiegiamas disciplinos galia.

2. 4. Nenormali lytis

Ketvirtojo avatara versiją su prieš tai buvusiu pasakojimu tematiškai sujungia lytis: merdėdamas Ganytojas dar spėja pagalvoti, jog „geriausia būtų buvę gimti iš vis be to žvėries“ (p. 126), ketvirtojo avatara paantraštė taip pat nurodo „gimiau klaidingame kūne“ (p. 127). Bendrame kūrinio audinyje ši versija nuosekliai įsipina kaip itin kūniška istorija. Pagaliau, ketvirtas avatara su kitais (Kelertu, Kepeniu) sukabina Vilniaus saitas ir Susitaikinimo sakramentas – Tėvas Stanislovas davė išrišimą ketvirtajam avatarui. Ir priešingai, iš bendro konteksto personažą išskiria negalimybė sutapatinti su jokia tekstu, „kad ir kiek ieškojo nerado tokios knygos, kurioje būtų aprašytas savanoriškas žmogaus virtimas kitokiu žmogumi“ (p. 140).

Veikėja(s) vardu Roberta(s) ieško savęs ir savo seksualinės tapatybės. Pastarąją, kaip socialiai konstruojamą galios produktą, į kūną įrašo diskursas. Roberta gimsta *kitokiame* kūne – turi vyro penį ir moters krūtis. Apie „tokį gyvenimo variantą“, buvimą ir moterimi, ir vyru, „nutylėjo“ (p. 135) netgi Roberto(s) taip mėgstama literatūra. Tiesiog ji „buvo gimusi klaidingame kūne. Tačiau toji kūno klaida nebuvo absoliuti: jai išaugo žavios stangrios krūtys“ (p. 129). Nuo mažens kaip berniukas auginama Robertai krūtys buvo „pirmasis tikras ženklas, kad ji ne pamišėlė, kad ji nėra viso labo koks Robertukas pederastukas“ (p. 129), o tokie kūnai kaip „atvejai“⁸³ juk buvo marginalizuoti, iš viešumo naratyvų nustumti į paraštes reiškiniai. Pagal politinę kūno anatomiją⁸⁴ Roberta nepateko į *normalių* kūnų apibrėžimus. Disciplinai reikėjo įvertinto ir išmatuoto subjekto, kurį buvo galima muštruoti, koreguoti, o, galiausiai – normalizuoti arba atmesti.

Normalumas ir normalizavimas – Foucault sąvokos. Normalizavimo sankcija apibrėžia subjekto normalumo ribas, verčia kūną normaliu ir mokslui pritaiko tas gyvenimo sritis, kurios kitaip nepaklustų analizei⁸⁵. Pasakojime normalizuojanti sankcija kaip disciplinos technika pasirodo jau mokykloje, kai Robertai „fizinio lavinimo pamokos virto vientisu siaubu“ (p. 130). Mokykla, kūno kultūra ir skirstymas į mergaičių / berniukų rūbines – disciplinos teritorijos, kuriose kūnas atsiduria po padidinamuoju stiklu ir yra kvalifikuojamas. Mokytojai – ekspertai – ir tokie pat subjektai kaip Robertas mokiniai yra potencialūs inspektoriai, tikrinantys ar kūnas patenka į normos

⁸³ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 228.

⁸⁴ Ten pat, 231.

⁸⁵ Foucault, *Seksualumo istorija*, 10.

ribas. Taip normos galia užsitikrina, kad *kitoks atvejis* dar gali būti sugrąžintas į normalumą. Tuo tarpu Roberta(s) galios subjektu tampa dvejomis prasmėmis. Pirmą, jį kontroliuoja normalumo imperatyvas; antra, jis priimamas kaip savas. Kaip ir pirmojo avataro Sauliaus Kepenio atveju, subjektas susidvigubina bei tampa tiek *patologija*, tiek ją tiriančiu ekspertu, todėl prie nustatytos kūno normos negalintis prisitaikyti Roberta(s) ir baiminasi „nusirengti berniukų rūbinėje“ (p. 130).

Išaugusios krūtys kitur nukreipia ir disciplinos metodus. Anksčiau slopinusi Robertos(s) elegesį kaip mergaitės ir skatinusi kaip berniuko, dabar disciplina siekia paversti personažą *normalia* moterimi. Taip iš aukščiau nuleistas normalaus kūno vaizdinys pavirsta pačio(s) Roberto(s) nuosavu „gyvenimo teisingame kūne“ (p. 127) siekiu, kūniška klaida, kurią „įmanoma atitaisyti“ (p. 132). *Normalaus* kūno galimybę pasiūlė netyčia Vilniuje sutiktas danas Tedas – „čekį operacijai Tedas išrašė tą patį vakarą“ (p. 136). Disciplina neapsiriboja tik tuo subjektu, į kurį tiesiogiai nutaikoma galia. Ji siekia toliau: multimilijonierius Tedas tampa ne tik partnerinė ir lyties keitimo operacijas plačiąja prasme finansuojanti, bet ir normalizuojančią praktiką Roberto(s) kūnui atliekanti filialinė institucija. Dabar Roberto(s) kūnas – tai projektas, kurio pirmasis etapas apsiriboja tapatybės dokumentų keitimu. Roberta „leidosi nurengiama, laikydama rankose naujutėlaitį lietuvišką pasą moteriška pavarde“, po nuostabos šūkšnio Tedas „prisipažino tematęs tokius dalykus pornofilmuose“ (p. 136). Kitais žodžiais, Tedo išvada reiškia, jog marginalinis kūnas galėjo būti atvaizduojamas tik paraščių žanruose, leidžiančiuose santykinį *nenormalumą*, ir taip tik įtvirtinančiuose normalumo-nenormalumo priešpriešą.

„Tedas visad troško jos kaip moters“ (p. 129). Antrasis projekto „Robertos kūnas“ normalizuojantis žingsnis reikalavo kreiptis į tokiems atvejais užsiimančius medicininos ekspertus. Racionalus mokslas – pažengusi plastinė chirurgija – turėjo galios ištaisyti gamtos klaidą ir sukurti naują kūną, „juoba, kad paskrebenti reikėjo visai nedaug“ (p. 132). „Ji nieko nesuprato, tik tai, kad vyksta normalus stebuklas“ (p. 136). Avataro pasakojime oksimoronu apibendrinama situacija ir nurodo į disciplinuojantį ir racionalų gamtos klaidos suvaldymą, o kartu ir savo tikrojo kūno suradimą. Neatsitiktinai ši metamorfozė vyksta Tedo aplinkoje, saloje greta Kopenhagos, bronzinės undinėlės miesto. H. K. Anderseno pasakos herojė irgi tik iki pusės buvo moteris. Priešingai nei jos, Robertos virsmas „tikra moterimi, o ne transseksualu“ (p. 133) buvo artimas ir realus. Tedas jautėsi kaip tikras savo skulptūrą įsimylėjęs skulptorius, tik jis „įsimylėjo savąją jos nė nepabaigęs, dargi nepradėjęs“, moteriškiausią jo sutiktą moterį Robertą dar reikėjo „paversti moterimi“ (p. 137). Vardan to *normalumo* greta moteriško kūno dar reikėjo suformuoti ir „tikros moters prisiminimus“ (p. 132). Vientisumas tarp išorės ir vidaus turėjo būti savaime suprantamas: „Tedas

visad jos norėjo vienos ir vientisos“ (p.141), tai buvo natūralu. Tai, kas *normalu*, kūne turėjo įsirašyti ir kaip *natūralu*. Foucault žodžiais kūnas su savo tapatybe turėjo būti susietas per savižiną⁸⁶ – prisiminimus.

Kol kas Roberta(s) dar neatitiko išore ir vidumi vientiso idealo: „joje ne tik slėpėsi dvi lytys. <...> jos dar ir kovėsi tarpusavyje“ (p. 128). Kaip subjektui, siekiančiam atitikti normą, tai nėra nei normalu, nei natūralu, nei juo labiau racionalu. Tolimesnė virtimo į moterį stadija turėjo susieti kūną su vidiniu pasauliu. Ji vadinosi „atkerėjimas“. Nuo pat mažens Roberta(s) užsiėmė šia praktika siūdama lėles – į save panašias mergaites. Ir tik suaugusi suprato, „kad jau tuomet užsiėmė magija“ (p. 128). Dabar, suaugus, kai jau buvo „pusiau pavirtusi“, „virsti tikra moterimi rengėsi absoliučiai realiai. Šio realumo sąlyga tapo magiški gėrimai ir šamaniškos praktikos. Puoselėjant normalumo idėją – racionalų tikslą – buvo pasitelkta antiracionali kerų ir alchemijos veikla. Po trečiojo tokio seanso Robertai pavyksta pasijusti gyvenančiai moters pasaulyje, turėti moters atsiminimus, kol veikia burtai ji netgi „panūdo būti neištikima Tedui“ (p. 138) – kūniškai sukilti prieš šį kūną sukūrusią instituciją. Tačiau regėjimas veikėją grąžina prie Roberto, „dvyinio brolio“ – negyvelio, tampančio papildoma našta normalumui. Kartą moters lyties organų stokojęs kūnas dabar pasijaučia perpildytas – kad galėtų įsikūnyti ir virsti realia Roberta turi atsikratyti balasto: „vargšo Roberto lavono“ (p. 141).

Pasibaigus magiško gėrimo veiklos laikui kūnas taip ir neišsikūnija. Viduje susidvejinęs subjektas neatitinka normalizuojančios sankcijos, lygiai kaip jo nepatvirtina ir diskursas. Siužeto plotmėje avataras paliekamas gėrėtis „savo nuostabiu moters kūnu“ (p. 142) ir apgyvendinamas saloje, kurios nėra žemėlapyje, kas paaiškės šeštojo avatara, Tomo Kelerto versijoje (p. 200). Tuo tarpu formaliai šis kūnas simboliškai įkūnijamas tekste kaip anksčiau nutylėtuose pasakojimuose.

2. 5. Motininė institucija

Seimo deputatė ir galinga politinė veikėja (p. 24) Gražina Lašienė Vilniaus bohemos sluoksniuose dar buvo žinoma kaip ryža Gražka. Jei Adomo Mickevičiaus Gražina vaizduojama dailaus, išmintingo veido, marmurinės kaktos, aukšta, išlaki⁸⁷, avatara Gražinos kūnas visu ūgiu atrodo taip: „susivėlę plaukai, kiek aptukęs be išraiškos veidas, nukarusios negrakščios krūtys, storokas liemuo ir dar storesnės šlaunys“ (p. 28). Temiškai prozinė Gražina tampa poetinės

⁸⁶ Foucault, „The Subject And Power“, 212.

⁸⁷ Adomas Mickevičius, „Gražina“, kn. Adomas Mickevičius, *Gražina. Konradas Valenrodas*, Kaunas: Šviesa, 2006, 25-26.

Gražinos groteskiška inversija: riteriškas pasiaukojimas romano tikrovėje paverčiamas ne tokiu šventu, nors ir ne mažiau patosišku. Pavadinimo „Meilės vergė“ sutapimas su Nikitos Michalkovo filmu, užuot nurodęs į romantinės komedijos žanrą, veikiau užsimena apie tai, jog meilė ir politika – tik dvi to paties medalio pusės.

Gražkos avataras – chameleoniškas, reprezentuojantis galios mechanizmą, apimantis valstybinių duomenų rinkimo, sisteminimo, slaptų bylų įsisavinimo ir kaupimo sritis. Tekste Gražka nuolatos apibūdinama kūniškai – per savo seksualumą, akcentuojant moters anatomiją. Jau avataro Sauliaus Kepenio nuotraukoje pasirodo jos „mąstanti“ „kosminė super pizutė“ (p. 28-29). Vėliau atsiranda ir gimda (p. 154), kurią kaip esmę ir nori išpjauti vivisekcija grasinanti, Gražiną prakeikianti motina. Pačios Gražinos įvaizdis ir grobuoniškas, ir motiniškas: „ji mylėjo šį nusmurgusį pasaulį, todėl ir troško jį užvaldyti“, „privalejo paimti jį globon“. Net seksualinis priekabiavimas prie Garmaus yra globėjiškas – „norėjo pagelbėti kaip motina, kaip auklė“ (p. 144). Gražina vaizduojama kaip motina maitintoja, nors pačios santykis su motina labai komplikotas. „Motina liko dėl visko labiausiai kalta“ (p. 151), dėl to kad nykiai jodvi gyveno, kad nepriklausė specialiesiems žmonėms – aukštesniajai socialinei klasei. Savo praeities Gražina Prekerytė (jos mergautinę pavardę sužinoje dar Sauliaus Kepenio avataro versijoje, p. 26), kratosi, o kai atsiranda „tipelių, pabandžiusių išvilkti į dienos šviesą jos biografiją“, jų vos nesudrasko įtūžusios Gražinos – moterų judėjimo aktyvistės – gerbėjos, nenorinčios girdėti „jokių bjaurasčių“ (p. 153). Nuo tada „ano meto gyvenimas, jos pačios poelgiai <...> buvo ištrinti iš pasaulio knygų“. Herojės santykis su savo praeitimi primena orvelišką partijos šūkį – „kas kontroliuoja praeitį, tas kontroliuoja ateitį: kas kontroliuoja dabartį, tas kontroliuoja praeitį“⁸⁸. Praeitis kito, nes buvo keičiama, o iš anų laikų liko tik motina – „juoda išlauža, vedanti į praeitį – primygtinai viską priminė“ (p. 163). Idant būtų kuo mažiau laiko ir atminties, personažė nuo vaikystės ugdosi kompetenciją planuoti: planuoja išsproginti specialiuosius namus, planuoja tapto kino žvaigžde Holivude, planuoja užstatyti visą Žvėryną kotedžais. „Tas jos planavimas laike, kurio eiga jos pačios nepaisė, Gražinai atrodo natūralus ir reikšmingas“ (p. 153), „ji tiesiog dirbo ir kruopščiai viską planavo, nes visad troško pertvarkyti ir pakeisti“ (p. 159).

Taip beplanuojant asmeninis mastas pereina į visuotinį – „galiausiai šitaip panoro pakeisti bent savo mažytės šalies sąrangą“ (p. 159). Dirbant prie *visuotinio plano* – Lietuvos – „jos akys žaižaravo antžmogiška valia ir absoliučiu žinojimu, ką privalo daryti“ (p. 25). Šiam tikslui, visų

⁸⁸ „Who controls the past, controls the future: who controls the present controls the past“. Kn. George Orwell, 1984, London: Penguin Books, 2008, 44.

pirma, reikėjo susikurti „imidžą“. Tam išnaudojo keletą grynai kūniškų taktikų: „rengėsi kuo paprastesniais rūbais“, „nesilaikė dietos“, „vaikščiojo pėsčia arba grūsdavosi troleibusuose“, „eidavo į prasčiausias kirpyklas, iš kurių išėjus ją pačią apimdavo siaubas“, „turėjo atrodyti begal sava“, „sutapti su moterų minia, suvienyti ją ir tapti jos siela“ (p. 162). Būtent šis kūnas ir jo buvimas moterimi yra „jėga, niekad nebūtų ėmusis savo globalinio plano, jei būtų vyras“ (p. 162).

Tolimesnėje strategijoje vardan galios reikėjo pajungti visą arsenalą stebėjimo ir žinių kaupimo priemonių: „slapta informacija visada buvo valdovų privilegija“, todėl reikėjo ją susigrobtį ir „sukurti tiesiog šekspyrišką spektaklį“ (p. 144). Norint pasiekti tikslą privalėjai „rikiuoti ir stumdyti kitus, jie tik to tenusipelno“, o tas „kas valdo informaciją, valdo viso pasaulio valdžią impotentus!“ (p. 156-157). Kelyje tikslo link ir viską gerai planuojant kiekviena individualybė turi būti dokumentuojama⁸⁹, o Gražinos atveju dar ir mylima. Todėl veikėja globėjiškai nuglosto kiekvieną neįkainojamą informacijos diskelį: „kiek gyvenimų, kiek mirtinų tragedijų glūdi abejinguose diskeliuose“ (p. 150). Kasdien josios sistema vis labiau tvirtėja, „jau šiandien buvo beveik geležinė, kiekviena figūra buvo užspeista savam narvely ir nieko neįtardama nykiai laukė savo lemties“ (p. 149). Deputatės sistemoje atsispindi disciplinarinės galios metodai – individų atskyrimas, grupavimas bei komunikaciniais kanalais kaupiamas ir centralizuojamas žinojimas⁹⁰. Toks atomizavimas, stebėjimas ir aukšto lygio raštija sudaro sąlygas grupuoti, analizuoti ir po ranka turėti visus duomenis. Esant reikalui ši totalinę priežiūrą užtikrinanti technika leidžia nusikaltimui už akių, o pasakojime virsta galia šantažuoti, grasinti, priversti tylėti („jei jis kiauksės priminkit jam Riešę“, p. 150).

Gražkos galios tinkle, konstruojamame kaip anoniminė sistema, bet jos pačios suvokiamame kaip motinos meilės glėbys – svarbiausia skleisti savo meilės tikslą. O šio tikslo – dar didesnės meilės vardan – net pražudyti menkesnės meilės objektą nėra nuodėmė: „ne taip jau sunku apsiprasti su mintimi, kad kai kurie žmonės bus pašalinti iš begal painaus informacijos tinklo“ (p. 160). Tikslas pateisina priemones – galėtų būti politinis „Gražinos iš Borgia giminės“ (p. 26) devizas. Makiaveliška Gražinos meilė „nėra vien švelnumas ir gerumas, ji esti ir žiauri“ (p. 150) – šioje sistemoje galioja ir orveliška dvejamintė. „Teateinie meilės karalystė“ (p. 166) – būtų Gražkos herbas, o Matriarchatas – vadintųsi valstybinė santvarka. Čia Gražina galėtų turėti visus šalia ir giedoti himną „vienyk ir valdyk“. Po šia suvienijimo iliuzijos vėliava Gražina galėtų kaupti duomenis ir visi gyventų jos informacijos ežere. Šios šalies aukščiausia instancija būtų Meilės

⁸⁹ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 226.

⁹⁰ Ten pat, 256.

ministerija, o joje šeiminkautų Gražina – meilės ministrė bei pati aukščiausia šios meilės išraiška. Per ją sąveikautų visi diskai, disketės, o ji būtų visa jungianti, visa mylinti ir visus maitinanti galia – tikra motininė plokštė. Taip planuodama ir fantazuodama ryžos Gražkos avataras pats pasimeta savo sistemoje. Ji jau nebežino „ką labiau myli – žmones ar savąjį informacinį monstrą“, laikanti „už gerklės kiekvieną valdininkėlį“ (p. 162).

Vis dėlto Gražina neįvertina poros dalykų. Viena vertus, galia neturi nei veido, nei subjekto, kas fukoiškais terminais reikštų, jog galia nėra jokio individualaus subjekto valios rezultatas⁹¹ – net ir Seimo narės Gražinos. Kartu galios laukas apskritai yra sudėtingesnis už herojės kuriamą sistemą. Nors fukoiškoje koncepcijoje nėra konkrečių ir aiškiai išreikštų galios centrų, išeiti į šių santykių nuošalę neįmanoma. Tai paaiškina Gražinos apibūdinimą, jog ji pati „ir voras, ir musė“ (p. 153). Tokiu kūnu-paradoksu ji tampa ne todėl, kad pati įkliūna į savo informacijos voratinklį. Tačiau todėl, kad neįmanoma atsidurti anapus šio voratinklio. Gražina neapskaičiuoja, jog tai ne ji mezga voratinklio sistemą, tai sistema ją verčia sisteminių galios struktūrų subjektu. Be to, galios santykiai preziūmuoja ir daugiau tokių subjektų, o sykiu ir pasipriešinimo galimybę. Taigi ji – ne vienintelė veikia, ne vienintelė Lietuvos gelbėtoja – fikciniame galios lauke veikia ir opozicinės jėgos. Frazė „ramybės: Bakneris viską sutvarkys“ (p. 167) susprogdina besipučiančią Gražkos pretenziją būti absoliučia, o kartu numano, kad šiame pasakojime yra greitesnių už pirmūnę ryžą Gražką.

Veikėja miršta du kartus. Pirmąkart, kaip Gražina Lašienė, kai Tomo Kelerto sukurtas kompiuterinis virusas sunaikindama virtualią Gražinos meilės karalystę, o praradus valdžią ir „Gražinos Lašienės gyvenimas baigėsi“ (p. 168). Antrąkart – kaip ryža Gražka. Pagrindine spraga jos darnioje sistemoje tampa į dukterį peilio smaigalį nukreipianti ir ją pagaliau išpreparuojanti motina (p. 169).

2. 6. Atoveiksmio galia

Šeštasis, Genijaus avataras – tai iš romano į romaną⁹² perkeliamas – Tomo Kelerto personažas. Jo statusas, lyginant su kitais veikėjais, yra kitoks – kitokia jo pasakojimo ir buvimo šiame pasakojime galia. Pirmiausia, pasakojime apie Kelertą prisimenami kiti veikėjai, o ir iš jo

⁹¹ Mark G. E. Kelly, *The Political Philosophy of Michael Foucault*, New York: Routledge, 2009, 37.

⁹² Visą Gavelio kūrybą nagrinėjanti Jūratė Čerškutė savo daktaro disertacijoje teigia: „Kelerto figūra Gavelio kūryboje yra reikšminga ir svarbi, keliaujanti iš *Jauno žmogaus memuarų* į *Vilniaus džiazą*, iš šio – į *Paskutiniąją Žemės žmonių kartą*. Tai, kad šiame romane rodoma istorija yra savotiška <...> romano *Vilniaus džiazas* tąsa, liudija netikėtas vieno svarbiausių *Vilniaus džiaz*o veikėjų Baknerio pasirodymas virusais užkrėsto Gražinos Lašienės kompiuterio <...> ekrane“. Čerškutė, 169.

žiūros taško atsiveria platesnis jų istorijų vaizdas. Ne veltui Kelerto versijoje pasirodo visi iki tol buvę veikėjai: Saulius, Rita, Stanislovas, Roberta, Gražina. Papasakodamas jų istorijas iš šiek tiek privilegijuotos perspektyvos ir taip atskleisdamas visus nežinomuosius, Kelertas ir balsu pasako, jog žino daugiau lyginant su kitais veikėjais: „šiandien aš visus jau esu matęs, su visais susitikęs, visus kiaurai perpratęs. Šiandien esu mažas dievukas, kuriam viskas leista, kuris viską gali“ (p. 198). Be to, Kelertas turi supergalią įsikūnyti ir taip patvirtina superavataro vaidmenį.

Pats Kelertas prisistato, kaip „atidus tyrinėtojas“, „kompiuterių menininkas“, „tikrasis plaukikas“, kas bendrame pasakojime ir jo galių lauke žymi priešingą poziciją Jų sistemai. Kartu perdėm kūniškų avatarų sistemoje vieninteliam Kelertui suteikiama ir kita, metafizine, plotmė – „Mane veda metafizinė uoslė, nes aš esu metafizinis šuo“. Be to, personažas tampa paskutiniu tapatybės duomenis turinčiu romano avataru – tolimesniame skyriuje naikintojas veikia *incognito*. Taigi Tomas Kelertas bendrame pasakojime turi ištis aukštesnę poziciją, jo statusą demonstruoja pasakojimo pirmuoju asmeniu privilegiją, kurią tik kartais pertraukia trečiojo gramatinio asmens naratorius. Dar daugiau: priešingai nei kiti pasakojimai, Genijaus avataras niekaip nesujungiamas su prieš tai einančiu Meilės vergės avataru.

Nors Kelerto pasakojimas nelinijinis, versijos atskaitos tašku būtų galima laikyti virsmą Genijaus galvoje, įvykstantį sausio 13-osios naktį. Save iki tų įvykių personažas apibūdina kaip „teoretizuojantį pamaivą“, o tą naktį „visu kūnu pajuto tikrąją Jų galią“ (p. 173). Ši transformacija ir tapo sąlyga pasakojimo Tomui atsidurti Vilniuje-Stokholme su ypatinga misija. Iki tol Tomo Kelerto gyvenimo aprašyme paeiliui – teorinės fizikos, filosofijos studijos, sargo pozicija ir paraleliai mistikos studijos ir visa tai tam, kad „galėčiau apsivesti ir pradėti normalų biurgerio gyvenimą, kurį pradėjau vien tam, kad jį sugriaučiau, stačia galva panirčiau į kompiuterius ir galiausiai įsigeisčiau visus tuos kompiuterius <...> nugalabyti“ (p. 202). Šitaip Kelerto biografijoje pasirodo disciplinai priklausančios normos palaikymas ir jos griovimas, o kartu ir užuomina, kam jis čia, šiame tekste. „Tarkime, aš kruopščiai ir nuosekliai tapau kompiuterių genijumi. <...> Kruopščiai ir nuosekliai toliau nuo žmonos. <...> Ar aš esu beprotis? Be abejo“ (p. 202), – tęsia genijus-beprotis lyg demaskuodamas save, o kartu ir struktūrą, kurioje jis dėl tariamo neracionalumo veikliausiai būtų priskiriamas prie bepročių, iškraustomas į paraštę arba suskliaudžiamas. Tačiau atsidurti užribyje ir yra Tomo Kelerto tikslas, jį pateisina noras nebūti kaip visi kiti, kuriuos deramai išreiškia matematikos lygtys, apskaičiuoja kompiuteriai ir valdo radijo bangos“ (p. 196), kadangi tik taškais dar nepaversti individai nors retsykais pasielgia nenusipėjamai. Tomo balsu ištariamasis apibendrinimas liudija, jog „žmogus gimsta Jų supainiotas ir turi daug metų traukyti pasibjaurėtinus

saitus bei lipnius voratinklius“ (p. 176). Šie voratinkliai – tai „kultūra, kuriuose silpnieji įsipainioja ir nugaišta“, taisyklių rinkinys, kurį žmonės priima su pasididžiavimu“, kultūros spąstai – „genialus Jų išmislas“ (p. 195), todėl genijui ir tikrajam plaukikui nėra nieko pavojingiau už kultūrą. Šeštasis avataras, kaip ir Rita Valkus, siekia atsidurti anapus galios tinklo.

Būtent troškimas atsidurti kitur genijų nuveda iki Stokholmo. Tiesą sakant, pasakojime apie Tomą Kelertą jis visada yra Stokholme, kuris romano tikrovėje visada yra ir Vilnius, bet niekada Kopenhaga ar Oslas – todėl, kad tokiu atveju negalėtų tapti miesto vardu pavadinto sindromu, o kartu ir Jų valdžios simboliu. Tomui Kelertui galimybė išvykti į Vakarus pasakojime ir atskiria, ir sujungia du tarpsnius – sovietmetį ir laiką po atkurtos Nepriklausomybės: „Kitados <...> galėjom tikėti, kad normaliose šalyse Jų nėra, kad Jie su visais tankais glūdi tik pas mus, kad nuo Jų sistemos galima pabėgti“ (p. 175). Tačiau tai yra iliuzija, kaip sako Kelertas, „pakako savaite, mėnesį, tris pagyventi svetur, kad suvoktum, jog Jų sistema visuotinė <...> Aš negaliu apsigyventi Švedijoje ilgiau nei leidžia viza. Aš negaliu pabėgti į Braziliją“ (p. 175). Čia paaiškėja, kad net ir anapus geležinės uždangos subjektas tėra galios subjektas, o populiacijos judėjimas akylai kontroliuojamas, ir Tomas Keleras nėra išimtis. Vadinasi, Nepriklausomybė yra tokia pati priklausomybė: „dabar gavo naują nepriklausomybę ir sako, jog tai yra laisvė. Dar niekad nemačiau tokių melagėlių. Jie išvis nežino, kas yra laisvė“ (176). Juk, Tomo Kelerto žodžiais, „klusniausieji iškart suranda, ko dera klausyti“, „jiems būtinai reikia žadintuvų ir prižiūrėtojų“, patys „žmonės mėgsta Jų globą ir potvarkius“ (p. 190-191). Taip, Foucault žodžiais tariant, kaliniai tampa juos valdančios valdžios šaltinis⁹³. Šiame kontekste Stokholmo pasirinkimas taip pat neatsitiktinis. Čia viskas pagal tarsi Stokholmo sindromo atveju: subjektai džiaugiasi galios sukurtais apribojimais. Legitimizuotas apribojimas subjektus verčia „taškais“, kuriuos „išreiškia matematikos lygtys, apskaičiuoja kompiuteriai ir valdo radijo bangos“ – čia *homo economicus*, čia *homo sovieticus*, tačiau „niekuomet *homo ludens*“ (p. 196).

Būti pastaruoju, o ne statistiniu vienetu, Tomo Kelerto galėtų būti pasipriešinimo taktika. Kaip laisvės blyksnis Genijaus versijoje galėtų būti traktuojamos personažo Sauliaus Kepenio jau „išmėgintos“ erotikos ir meno galios. Erotiką ir laisvę šeštojo personažo avataro susieja moteriška kūno dalis, būtinai apibūdinama deminutyvine forma. Kelertui „užpakaliukai – viena iš nedaugelio vilčių, kad pasaulis atsipeikės“ (p. 172). „Paskutinis audroniškas užpakaliukas buvo negyvėlės Ritos <...>. Apie ją erdvė visad būdavo laisva, o jų ženklas – supančiota erdvė“ (p. 171).

⁹³ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 238.

Priešingybė laisvei – tai valdžios ir kontrolės maniakiškai siekiančios ryžos Gražkos užpakalis „su visais menkiausiais virpėjimais ir drebutiniais tirtėjimais. Jo garbei pavadintas virusas „Visatos subinė“. Vilties Kelerto pasaulyje suteikia ir menas, nes „tik menininkai kartais intuityviai praregi“ (p. 183). Laimingas sutapimas, kad jo profesija kaip tik ir yra „laisvasis kompiuterių menininkas“, o poetui būdingos aistros taip pat netrūksta: „mano laisvės principas aiškus kaip krištolas: aš darysiu tai, kas reikalinga. Ir niekas manęs nesulaikys: nei iš išorės, nei – tai svarbiausia! – iš vidaus“ (p. 175). Vis dėlto kad ir fikcinė Kelerto refleksija leidžia avatarui pačiam savo kūną pagauti už uodegos: „aš apsimetu, jog stebiu pasaulį iš šalies. Deja, niekas negali stebėti šio nelemto pasaulio iš šalies“ (p. 184). Herojaus užsidegimą gesina prožiška įžvalga, jog išlipti iš disciplinos subjekto statuso kaip ir atsidurti anapus struktūros neįmanoma. Tokią laikyseną interviu demonstruoja ir Foucault, jei už Panoptikono modelio liktų nors vienas jo sistemai nepavaldus asmuo, jis užimtų suvereno poziciją ir mes grįžtume prie senojo modelio⁹⁴, o kol kas apsikeitimas žvilgsniais vyksta galios viduje, pasireikšdama kaip santykis tarp dviejų nebūtinai proporcingų jėgų. Vadinasi, užuot buvę opozicijos, viešpatavimas ir maištas greičiau yra du to paties reiškinių – galios – efektai. Taigi pasipriešinimo galimybė egzistuoja – jeigu Jie šiame modelyje gali būti suprantami kaip jėga ir veiksmas, tuomet Tomo Kelerto personažas – kaip atoveiksmis, todėl jo noras „išdraskyti jų sistemą“ (p. 182) romane nuskamba tarsi galimybė atkurti galių pusiausvyrą. Negalint išeiti už sistemos, lieka vienas variantas – „viena išeitis, kurios Jie nenumatė: Jų pasaulį irgi galima išjungti“ (p. 174). Išjungti – tarsi pats būtų šios sistemos kūrėjas, galintis ir kurti, ir naikinti.

Viskas paprasta: „toji Jų sumegzta raizgalynė, kurią visi vadino pasauliu, buvo perdėm komunikuota, suvienyta, skirta vienam tikslui, ją tikrai buvo galima *išjungti*“ (p. 171). Galimybė pasipriešinti gali būti įgyvendinta tik sukilimu prieš galios strategiją – virusais nulaužti Jų sistemos kompiuterius pagal savo valią tam, kad būtų išvengta valdymo apskritai. Kelerto galia išjungti pasaulį ir atkartoja, ir užbaigia tai, kas jau pasėta Sauliaus Kepenio. Sutampa netgi jų naikinimo metodika, tik pastaruoju atveju virusas naikina imunitetą, antruoju – skirtingus skaitmeninio valdymo lygius. Romane nelyginant kompiuteriniame žaidime naikinimo idėja nuo vieno kūno išauga iki neregėto masto – pasaulinio kibernetinio tinklo.

Programišiaus Kelerto pasaulio išjungimas, o kartu išlaisvinimas iš varžančios Jų sistemos turi įvykti trijose valdžios pakopose. Tačiau norint „atradinėti kodus“ ir „laužyti šifrus“ reikia pereiti į ypatingą būseną – „nei realybę, nei sapną“, „kompiuterinį *satori*“ (p. 205), tiesiog budistinį

⁹⁴ Foucault „The Eye of Power“, *Power/Knowledge*, 158.

nušvitimą. Sukilimas prieš racionalią galią šioje kovoje įmanomas tik pasitelkus anti-racionalumą – todėl „pačius gudriausius šifrus“ Kelertas įveikia iracionaliai, <...> per jautimus ir jausmus“, sekdamas „siaubo pasakas“ ir apsimesdama kitais (p. 205) – įsikūnydamas. Pirmasis virusas, „Macha“, skirtas centrinei bankų sistemai – pirmasis fikcinis sunaikinimas simboliškai nutaikomas į ekonominę kontrolę. Šiam *nuhakinimui* tereikia pasiversti Roberta ir įspėti kodą. Antrasis – „Kamikadzė IV“ – skirtas kariniams kompiuteriams nulaužti, dėl jo Tomas turi tapti „labiausiai tinkamu kamikadze“ Sauliumi Kepeniu. Galiausiai, kad būtų „prastumas“ virusas „Visatos subinė“, dorojantis metafizinę Jų valdžią, Tomas Kelertas įsikūnija į pačią motininę plokštę – ryžą Gražką. „Finalinį *maestoso*“ (p. 204) – įsilaužimą – palydi aplodismentai: kol mylima deputatė režia įkvepiančią kalbą apie dvasingumą, o policininkai ir saugumiečiai dar nepasirodė, Tomas Kelertas spėja apsvarstyti galimybę „visiems laikams apsigyventi *kompiuterio viduje*. Gal „tik liūdno, kad ten visą laiką bus vienui vienas. Tačiau genijai visad esti vieniši“ (p. 213) – paskutinis Genijaus apmąstymas nurodo gryną izoliaciją. Jei žmogus-liga Kepenis šito siekia mokydamasis būti vėžiu, Kelertas galėtų įsikūnyti bent jau į kompiuterinį omarą.

Eskapistinė Tomo Kelerto prošvaistė gali būti plėtojama ir toliau. „Kai darbas užbaigtas, žmogus privalo pasišalinti“ (p. 201), sako jis ir keliauja iš vieno miesto į kitą, iš vieno Vilniaus, į kitą, iš vieno romano į kitą, iš vienos būsenos į kitą. Transformacijos galimybė leidžia šį personažą kvalifikuoti kaip triksterį⁹⁵. Kartu tokį teiginį patiprina ir veikėjo vardo semantika – dvynys, bei romano kompozicijoje jam priskiriama brolystė su pirmuoju avataru Sauliumi Kepeniu. Be to, Kelertas kaip tikras triksteris nepaklūsta normoms arba joms paklūsta tik paviršutiniškai, sugeba išsaugoti laisvę ir išsisukti iš visų situacijų. Kelertiškas siekis išsiveržti už kultūros tik patvirtina triksterišką nuostatą. Nors teorija nesuteikia galimybės išeiti už struktūros, fikcija tampa sąlyga, leidžiančia triksteriui įveikti kultūrinę struktūrą ir keliauti toliau.

Antra vertus, Kelerto versijoje įrašytas stūmimo savęs už fizinės ribos punktyras. Galimybę pasitraukti į kompiuterį, tapti virtualiu ar kibernetiniu būtu galima interpretuoti kaip būdą išeiti anapus galios santykių. O be to, kas liks po visiško kolapso? Tik kompiuteris dar gali tapti alternatyvia erdve kompiuterių genijui būti. Triksteriui atlikus savo pareigą ir pasitraukus, kita stotelė – požmogiška (*posthuman*) stadija. Šis naujasis kiber-triksteris, regis, nurodo į tolimesnį avatarą, vykdančią „Cyberpunk“, užsiimančią Vilniaus sunaikinimu.

⁹⁵ Triksteris – mitinio herojaus antrininkas, kartais brolis dvynys; triksteris – individualistas, susipriešinęs su kolektyvine bendruomene, įrašytas į jos mitą, bet kartu tą mitą griaujančias, apverčiantis. Pagrindiniai triksterio bruožai yra gudrumas, apsimetinėjimas, išdykavimas, juokingumas, kvailumas. Inga Vidugirytė, *Juoko kultūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, 23.

2. 7. Kiberorganizmas

Septintasis romano avataras pats paslaptingiausias – jis veikia *incognito* neturi nei vardo, nei aiškiai aprašytos profesijos, taigi, sunku personažas sunkiai pasiduoda priskiriamas prie konkrečios disciplinos. Apskritai, reikėtų sakyti, jog septintasis romano avataras yra pats nekonkrečiausias: „jis neturėjo konkrečios tikslų“ (p. 214), jis netgi neturėjo stabilų kūniškų parametrų! Viena epizode jis apibūdinamas kaip „nykštukas“, „klišas, visai be kaklo, veidas su kažkokiomis karpomis“ (p. 216). Kitame kaip epizode jis labiau primena kiborgą, tai sufleruoja ir skyriaus pavadinimas – „Cyberpunk“⁹⁶. Avatara kūno modifikacijas aptaria po pietų restorane besikalbantys kelneriai, stebėdamiesi nepažįstamo vyro raumenų stangrumu, kurie „vaikšto po rankovėmis kaip panelės subinaitė“, bei dviejų metrų ūgiu (p. 218-219). Vėliau personažui suteikiami kūną papildantys, sustiprinantys adaptyvūs įtaisai. Apie tokius patobulinimus liudija galimybė „minuoti pastatus vienu akimis“, „siurbti informaciją visais kanalais“, „iš satelitų šnipų <...> gauti ne tik orgazmą, bet ir vaizdelius, ką žmonės veikia savo butuose“ (p. 219-220).

Iš kitos pusės, avatara paskirtis labai konkreti. Jis tarsi logiškai ir galutinai užbaigia Kepenio pradėtą bei per visą romano siužetą besitęsiantį naikinimo aktą. Kelertas jau susidorojo su Jų kompiuteriais. Tačiau fizinė erdvė, Vilnius, dar liko. Todėl visiškai įmanoma, jog į virtualią realybę pasitraukęs ir įsikūnyti gebantis Kelertas atgimsta paslaptingojo Vilniaus naikintojo kūne. Tiesiai iš kompiuterinės realybės atsklidęs į kiberpanko paskutinysis avataras gali būti kiborgas – paskutinis avataras „naikinantis miestus kaip Holivudo filme“⁹⁷ pagaliau įsikūnija sunaikinime. Motyvacija ganėtinai aiški – pagrindinė idėja išpildyta.

Miesto žlugimas radioaktyvus – nors *Lovely* Ritos nebeliko, prisodrintas plutonis bagažinėje kaip revolveris filme laukė savo pasirodymo eilės. Miesto kūno pabaigos estetiką pradžioje netgi būtų galima pavadinti kulinarine. Pirmoji scena užkandinėje – tik introdukcija, kai pusryčių meniu nepatenkintas kiborgiškas avataras sprogdina alaus ir kolos skardines, tačiau „tik iš pat pradžių į šalis liejosi alaus ir kolos putos, netrukus jos virto aitrūs rūgštis, tiesiog akyse ėdančia lentynas, barą grindis“ (p. 216). Antroji scena restorane primena avatara užsakytą ir valgomą *fondue* – viskas lydosi aukštoje temperatūroje, masė glėbia ir įtraukia žmones nelyginant išsilydęs šveicariškas sūris, kol „lubos sulipo su grindimis, visą buvusio restorano salę užpildė vientisa pilka tešla, tarsi

⁹⁶ Kiberpankas – mokslinės fantastikos žanras, vaizduojantis netolimos ateities visuomenę, dominuojamą kompiuterinių technologijų. Tipinis kiberpanko veiksmas prasideda dėl kataklizmo pakitusioje erdvėje, naujoje taisyklių ir apribojimų neturinčioje žemėje, tampančioje pozityvios veiklos ir kūrybos zona. Claire Sponsler „Beyond the Ruins: The Geopolitics of Urban Decay and Cybernetic Play“. *Science Fiction Studies*, T. 20, Nr. 2, 1993, 251.

⁹⁷ Kelertienė, „Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction“, 261.

jokios patalpos čia suvis nebūtų buvę“ (p. 219). Toliau viskas vyksta kaip filme. „Miestas pradėjo irti tyliai ir gūdingai lyg nebyliam filme“: viskas sprogsta be garso, griūna, žūsta, byra, pažyra nuolaužomis – „visur kiek akys užmatė, dėjosi tas pats, vis tas pats nebylus pragaras, žmonių valdos destrukcija, viso gyvenimo laidotuvės“ (p. 222).

Tai – paskutinis kompiuterinio žaidimo lygis, išjungiantis Vilnių. Jei prieš tai visų avatarų pabaigos buvo tarsi subjektų susinaikinimo repeticijos, tai dabar jau atėjo generalinė pabaiga. Tačiau ši pasaulio pabaiga ir jos sąsaja su kiberpanko žanru ryškina pozityvią nuojautą. Kad tai – ne nihilistiška vizija, o galimybė persitvarkyti galėtų liudyti Tomo Kelerto triksteriškumas, suvokiamas kaip alternatyva ir transformacijos galimybė, nes triksteriškas naikinimas – tai įkvėptas ir kūrybinis naikinimas⁹⁸, kadangi iš šio chaoso atsiranda nauja tvarka. Kelerto – kompiuterinė pabaiga, išjungtų visą pasaulį, visas galingųjų sistemas ir grąžintų erdvę jam pačiam, be jokių aukštesnių valdančiųjų jėgų.

2. 8. Žvilgsnis be veido

„Paskutiniojoje žemės žmonių kartoje“ greta pasakojimų apie avatus plėtojamas ir platesnis naratyvas apie *Juos*. „Jie“ – visuomet rašomi didžiąja, Jų siužeto linija išnyra skirtingose avatarų versijose, Jų subjektas keliauja iš romano į romaną ir suformuoja galingą pasaulio valdymo modelių ir schemų vaizdiniu. Po šios metaforizuotos galios skėčiu telpa ir saugumo agentų tinklas su žudiku Kostu Valkumi, ir politinis elitas su valdžios ištroškusia parlamentare Gražina Lašiene⁹⁹, ir prie jų sistemos pritapęs šventikas Stanislovas Garmus (p. 193). „Vilniaus pokeryje“ Jie yra žinomi kaip kanukai (p. 175) – pastarasis terminas daugiau taikytinas senojo režimo Jiems. O dabar „po tos triukšmingos pergalės atėjo kitokie Jie...“ (p. 180), čia pat priduriant, kad kitybė sąlyginė, kadangi „Jiems gan lengvai pavyko į valdžią sukišti savus žmones“ (p. 181), nes „atkuriant Valstybę <...> visad pirmieji atskuba Jie“ (p. 190). Tekste „Jų“ vardą nešiojanti jėga iki galo neįvardijama, o ir galios siekia tarsi svetimomis rankomis, anonimišku vardu, siužeto plotmėje taip ir neparodydama savo tikrojo veido.

„Žmones mėgstančios spalvinti“ (p. 85) Ritos avatara versijoje Jie pasirodo kaip neprašyti, pasaulį žudantys tvarkytojai ir valdytojai, dažniausiai mėlynos spalvos seneliai, kaip ir jos tėvas, Kostas Valkus (p. 74-75). Viena vertus, čia dar yra galimybė susitikti vieną kitą „senelių kastos

⁹⁸ Gintautas Mažeikis „Triksteris: Besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, *Inter-studia humanitatis*, Nr. 16, 2014, 10.

⁹⁹ G. Lašienės prototipas – Nepriklausomybės pradžioje aktyviai visuomenėje ir politikoje veikusi Nijolė Oželytė.

narių": pasaulyje Bushą, Clintoną, Mitterandą (p. 75) išduoda mėlyna spalva, o Lietuvoje kokią „oranžinį Mažąjį Pasipūtėlį“, kurį pakeičia „žalsvai pilkas ekskomunistas“¹⁰⁰ (p. 71). Lygiai kaip ir susidurti su tarpine galios grandimi, vadinama „valdžios simboliais“ – tai policininkai ar muitininkai „vienodais aptinusiais veidais, atkuntantys tik išvydę dolerių banknotus“ bei kitos „uniformomis aptemptos iškamšos“ (p. 78). Kita vertus, čia atsiveria ir naratyvas apie paslėptą galią – avataras jaučiasi stebimas ir kontroliuojamas, tačiau iki galo prižiūrėtojo, neskaitant savo tėvo, identifikuoti negali. Tiesa, Rita turi priėjimą prie slaptų duomenų ir jau žino „kaip plačiai ir giliai mėlynieji seneliai sukišo savo kreivus reumatinius pirštus į pasaulio schemas“ (p. 80), tačiau būtent šis apibendrinimas ir neleidžia kvalifikuoti šios paslėptos galios kaip nors konkrečiau nei „mėlynieji seneliai“, sekantys žmones satelitais – galią maskuojančiomis anoniminėmis technologijomis. Prieštarina tai, jog šioje versijoje egzistuoja ir konkreti galios regimybė (pareigūnai, mėlyna spalva), ir pasakojimas apie paslėptą galią (satelitai). Taigi prievartos šaltinis vis dėlto nėra beasmenis ir periodiškai pasirodydamas viešumoje primena apie save kaip apie galios simbolį, kas fukoiškoje teorijoje galėtų būti artimesni suvereno idėjai ir priskirtini tarpinei, priešdisciplininei visuomenei. Tačiau tolimesnis pasakojimas leidžia įsitikinti, jog galios šaltinio regimybė – tėra iliuzija.

Jei *Lovely* Rita Juos dar sugeba identifikuoti pagal spalvą, Tomo Kelerto versijoje tokia regimybė jau nebeįmanoma. Nors Jų pačių matyti negali, „metafizinė uoslė“ (p. 191), suprantama kaip nuojauta, po truputį ryškina Jų galios schemą Genijaus pasakojime. Jų šnipes tegali užuosti dėl „Nina Ricci“ kvėpalų (p. 170), o apie Jų buvimą netoliese įtarti dėl netoliese esančio juodo limuzino klasės automobilio (p. 197) arba pasijutęs klaustrofobiškai, kadangi „jų ženklas supančiota erdvė“ (p. 171). Pasakojime galia neturi veido, tik skirtingus pavidalus kaip chimeras, už kurių gali slėptis, o gali ir nesislėpti galia. Pavojus visada yra, kadangi „Jie pirmieji „įsisavina naujas technologijas, <...> paperka ar pavergia gabiausius mokslininkus“, „Jų informacinė sistema turi būti tobiliausia“ (p. 189), „visą pasaulį jungia slaptos ir atviros Jų komunikacijos“ (p. 180). Pagaliau Jų veikimo modelis galutinai supanašėja su panoptiniu mechanizmu: galia yra matoma iš konkretaus ženklo, bet neverifikuojama, o avataras tampa pats save apribojančiu principu. Remiantis Foucault, „matoma nes prieš kalinio akis visuomet stūksos centrinio bokšto <...> silueta“, „neverifikuojama – nes kalinys niekada neturi žinoti, kokių momentu yra stebimas, tačiau turi būti tikras, kad tai gali atsitikti bet kurią akimirka“. Į matymo lauką patekęs ir tai suprasdamas individas pats imasi

¹⁰⁰ Pirmasis – Vytauto Landzbergio, antrasis – Algirdo Mykolo Brazausko prototipas.

prievartinių galios funkcijų, „tampa savo paties pavergimo principu. Štai kodėl išorinė valdžia gali nusimesti savo sunkų fizinį apvalkalą“¹⁰¹,

Maža to, nors ši galia ir žvilgsnis neturi nei kūno, nei veido, visuomenės kūnas paverčiamas valdžios percepcijos lauku¹⁰². Disciplinuojančiai galiai reikia įsikūnyti, todėl Jų schemas kaip tik ir orientuotos į individualų ar socialinį kūną. Tomo Kelerto versijoje, labiausiai išeksplikuojančioje Jų temą, atvirai užsimenama apie kūnu juntamą Jų galią (p. 173), kituose romano skyriuose ji taip pat pasirodo, nors pasakojime apie veikėją tiesiogiai gali būti ir nesufokusuota. Kadangi fikcinė galia, kaip ir konceptuali fukoiška, neturi konkretaus galios šaltinio, ji pasirodo kaip taktikos, nukreiptos į individualius poreikius – sergančio kūno (Saulius Kepenis), reginčio kūno (Rita Valkus), *nenormalaus* kūno (Roberta), save neigiančio kūno (Stanislovas Garmus), besiplečiančio, galios siekiančio kūno (Grażina Lašienė), mąstančio kūno (Tomas Kelertas) ir visuotinio kūno (Vilniaus). Būtent dėl disciplininės galios charakteristikos toliau įmanomos dvi judėjimo kryptys – galios internalizacija arba kontrkova atakuojant pačią galios techniką, ką ir atskleidžia septynių avatarų disciplinavimo perėmimas ir/arba pasipriešinimo disciplinai strategija.

Pasak Tamošaičio, Gavelio pavaizduotas blogis yra visuotinis, apraizgantis visą pasaulį, įkūnytas politikoje ir besiskverbiantis į žmogaus sielą¹⁰³. Tuo tarpu fukoistiškoje perspektyvoje vertybinės kategorijos nepasirodo. Vietoje jų egzistuoja Vilnius kaip galios santykių laukas, jame veikiantys subjektai (avatarai) ir jų kūnus apraizgančios disciplinos, o vieno galios šaltinio nėra. Išimtimi galima būtų laikyti nebent Ryžą Gražką, nors ir šis personažas, užuot buvęs galia, greičiau yra galios metodikų reprezentantas – atvejis parodantis, jog jei pavieniai subjektai dar gali būti įveikiami, bendra galios sistema nesugriauinama. Jų, kaip valdančiųjų, ir avatarų, kaip valdomųjų, supriešinimas prievartos būdu paverčiamas į subjekto kūną prasiskverbusia valdžios schema, kuri pati savaime nėra nei gera, nei bloga, tik efektyvesnė. Kūno viduje glūdinčios o ne iš išorės primetamos galios produktyvumas didėja, nes ji veikia nuolatos.

Galop Kelerto svarstymą apie pasaulio sukūrimą „... pasaulis blogai sukonstruotas. O šitai vien todėl, kad visą pasaulį konstravo Jie“ (p. 180) galima būtų laikyti kone struktūralistine teze, o toliau kalbėti apie Jų galios schemą sutvirtinantį dar ir galios-žinojimo primetimas. Tai – dar viena sąsaja tarp fukoiškosios galios ir referencinės realybės. Čia egzistuoja vienintelis naratyvas – jis yra Jų. Ir nors subjektas negali būti galios išorėje, tai nereiškia, kad jis pasmerktas pralaimėjimui.

¹⁰¹ Foucault, *Disciplinuoti ir bausti*, 238 -240.

¹⁰² Ten pat, 252.

¹⁰³ Tamošaitis, 142.

Foucault numato ir pasipriešinimą. Galų gale ryškėja pilnas romano paveisklas: „toji Jų sumegzta raizgalynė, kurią visi vadino pasauliu“ (p. 171) – tai nuasmenintas ir disciplina besiremiantis panoptinės visuomenės mikromodelis. Jo viršuje atsiduria anoniminiai, tačiau visaregintys Jie, o greta, Vilniuje, kol joms leidžiama, egzistuoja ir septynių avatarų versijos.

Galiausiai, gaila, kad avatarai, nors ir turintys įvairių ydų ir priklausomybių, nėra linkę į azartinius lošimus. Iš kitos pusės, tas gerai – taškus jau suskaičiavo pliekiantys pokerį. Juo labiau, kad ir kalbant apie fukoiškus galios santykius labiausiai tinkamas apibrėžimas jai – tai nulinės sumos žaidimas, nes net ir aštuntąkart skaitant romaną duomenų apie Juos nepadaugėja. Vis dėlto įvardis Jie net ir gramatikoje pernelyg asmeninis. Tad ko gero, tinkamiausia, neutraliausia ir anonimiškiausia forma būtų bendratis – matyti, sutampantis su fukoišku disciplinuoti (*surveiller*), naudojamu pabrėžti būtent jau minėtam beasmeniškumui¹⁰⁴.

2. 9. Kalėjimas pavadinimu Vilnius

Visus avatarus sujungia – Vilnius, kuriantis romano erdvę ir laiką. Fokusuotės atžvilgiu tai yra totalus¹⁰⁵, panoraminis arba dieviškasis planas, tačiau lygia greta jame telpa ir Jie, ir visų avatarų žiūros taškai. Suvokiančiajam Vilnius taip pat tampa saitu, sujungiančiu visas versijas, ir erdve, sutalpinančia visus septynis veikėjų pasaulius. Kartu ir sąlyga tarp jų įsisteigti hierarchijai, kadangi Foucault koncepcijos rėmuose galios santykiams atsirasti yra reikalinga bendra erdvė ir laikas. Tokiu būdu skirtingos avatarų versijos supinamos į vieningą siužetą, o miesto perregimumo įspūdis suteikia pilną perspektyvą veikėjų sąskaita. Šiuo formaliu aspektu Vilnius primena nuolat stebimą kalėjimą. Kita vertus, Vilniaus erdvė su kalėjimu galėtų būti tapatinama ir siužetiškai, todėl, kad Vilniaus schema – tai nesibaigiantis labirintas, iš kurio neįmanoma ištrūkti, net ir ištrūkus iš Vilniaus. Tai patvirtina ir „Vilniaus gyventojų pasakojimai apie miestą“, kurie esti „gūdūs, klaidūs, neoptimistiški, patologiški, nelaisvi“¹⁰⁶. Tiek kompoziciškai Vilnius – uždaras tekstas kaip panoptinė sistema. Tiek turinio prasme – uždaras, net klaustrofobiškas, kur „anksčiau ar vėliau pasijunti einąs vis tomis pačiomis gatvėmis“ (p. 191).

¹⁰⁴ *Surveiller* – prancūzų k. šis žodis turi daugiau konotacijų, kadangi žymi dar ir „sekti“ Alan Sheridan „Translator's Note“. Kn. Foucault, *Discipline and Punish*, ix.

¹⁰⁵ Violeta Davoliūtė, „The City and the Cityscape in Two Lithuanian novels: Jurgis Kunčinas' *Tūla* and Ričardas Gavelis' *Vilniaus pokeris*“.

¹⁰⁶ Algimantas Valantiejus, „Literatūra ir sociologija prie kasdienybės stalo“. Kn. Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, *Bliuzas Ričardui Gaveliui*, Vilnius: Tyto alba, 2007, 300.

Pasakojimo hierarchijoje Vilnius yra savarankiškas naratyvas, meta-avataras ir superherojus. Visų pirma, tai – dar vienas romano balsas, nors tiesiogiai ir nekalbantis, nes visi apibendrinimai apie Vilnių yra išreiškiami trečiuoju asmeniu. Miestas su visais savo ženklais prilyginamas metafiziniam žemėlapiui, o jo planas „gyventojų dvasios enciklopedijai“ (p. 11). Tačiau personifikacija greičiau yra susijusi su fiziologinių savybių suteikimu – „miestai turi <...> nervų sistemą <...>. Ir savas ligas“ (p. 12). Viena vertus, Vilnius yra visų veikėjų bendras vardiklis, esantis sąlyga jiems atsirasti ir būti, veikti, pasakoti savo versiją, susitikti, būti disciplinuojamais, priešintis ir t.t. Antra vertus, Vilnius ne tik užleidžia vietą jų kūnams, tačiau ir pats kūnijasi. Sauliaus Kepenio versijoje miesto kūnas atkartoja avataro kūną – „irsta ir aižėja labai pamažu“, (p. 40), „skergatviai“ netenka „veido, o paskui ir kūno“ (p. 17). Tuo tarpu Tėvui Stanislovui – tampa erotine fantazija ir kūnijasi jau į moterišką pavidalą. Mietas jaudina, kartu „žadina barokiniai Vilniaus namai“, „Vilnius <...> masino ir traukė daug smarkiau už visas žemiškas moteris, jame glūdėjo slaptas geidulys. O svarbiausiai – vangioji Vilniaus vagina noriai priėmė sėklą, negrasindama prigimdyti naujų žmonių“ (p. 119-120). Tačiau ir ši svaja viduryje dienos išlieka disciplinuojančios institucijos rėmuose – jokių palikuonių, vadinasi ir jokio paveldėjimo teisių.

Siužetiškai Vilnius taip pat atkartoja Panoptikono modelį. Kad ir kur beeitų, Kelertas vistiek atsidūrė „Vilniaus sausio naktį“, „Audronės lovoje“, nors po lytinio akto išeina iš strazdanotos švedės, kuri „paliko ant sofos nuogutėlę, atsainiai pražergusi kojas, įkyriai žvelgdama į jį vienintele šakumos akimi, siaurutėliu vaginos vyzdžiu“ (p. 187-188). Moters lytis kaip akis pasirodo ir Sauliaus Kepenio pasakojime išnyrančioje nuotraukoje, atvaizduojančioje Ryžos Gražkos „superpizutę“: „fotografijoje ši iškart krito į akis, ji buvo paryškinta siuvinėjimo lankelio, Gražina laikė jį papildvėje. Iš lankelio apskritimo žvelgė jos neprilygstama esmė“ (p. 28). Vis dėlto miesto žvilgsnis yra vienpusis, avataro perspektyva beveik visada aprėpia tik tiek, kiek jos gali būti jo celėje – t.y. jo pasakojime. Šito sąlyga ir tampa bendra erdvė Vilnius, kartu esanti ir atskirianti, anoniminė erdvė¹⁰⁷. Mietas atskiria bendruomenę, štai kodėl Kepenio tėvas „nekontė miestų. <...> tvirtino, kad žmogus turi asmeniškai pažinti visus aplinkinius. <...> jeigu jų nors kiek daugiau, žmogaus akis iškart užtraukia nežinios šydas“ (p. 12). Atomizacija ir nepažinojimas kitų taip pat perteikia celinę Panoptikono erdvę ir uždarumo būseną, priverčiančią jaustis nuolat stebimam bei būti visiškai izoliuotam nuo kitų nubaustųjų.

¹⁰⁷ Valantiejus, 299.

Vilnius – „miestų miestas, kūnų kūnas“ ne tik sukuria kad ir suspaustą „erdvę, prieglobstį kitiems kūnams“¹⁰⁸, ne tik atkartoja jų būsenas, bet kartu ir pats nuolatos kūnijasi tiek į avatarus, tiek į kitus miestus. Taip nuolatos vis tapdamas Vilnius daugina realybę ir plečia Vilniaus erdvę. Kelertui vis vien, kaip vadinasi miestas, jam tai Vilnius, „nes kitokių miestų pasaulyje apskritai nėra“ (p. 170). Šioje erdvėje kiti miestai tėra Vilniaus avatarai: „esti ir paviršutiniškų Vilniaus variantų. Yra ir valiūkiškų, vėjavaikiškų Vilniaus variantų – tokių kaip Paryžius. Yra ir visai paklaikusių – tokių kaip Niujorkas. Vilniaus variantų yra begalės“ (p. 195). Visi miestai yra *Vilniūs*. Dėl šios priežasties su kalėjimu tapantintina Vilniaus erdvė išplečiama, nes miestas kaip socialinis kūnas turi būti disciplinuojamas. Tačiau miestas kaip socialinis kūnas yra disciplinuojamas sykiu tiek pat, kiek jis yra ir disciplinuojantis. Vadinasi, disciplinavimo galios prigimtis visus miestus veikia vienodai, nepriklausomai kur lokalizuota struktūra. Tai iliustruoja Keleto istorija, kurioje net ir būnant Stokholme „Vilnius ramiai seka tau iš paskos. Visad vaikštai tais pačiais kvartalais“ (p. 174).

Vilnius – labirintų labirintas¹⁰⁹ – jau paskutiniojo avatara versijoje nuskamba priešprieša tarp sofistikuoto senamiesčio labirinto ir paikos naujų rajonų geometrijos (p. 222), tačiau savo urbanistinio planavimo esmė tiek vienas, tiek kitas atspindi erdvės racionalizavimą, nekalbant apie tai, kad miestas savo esmė apskritai žymi pragmatišką erdvės suvaldymą, priešingą gamtinei veiklai. Labirinto vaizdinys yra analogiškas kalėjimui, kuriame pinasi visų avatarų istorijos, painiodamos pasakojimo vietą, laiką, pindamosis tarpusavyje ne tik atskirais skyriais, bet ir skyrių viduje. Todėl tokia *labirintinė* kompozicinė technika dar kartą patvirtina formos ir turinio vienovę. Vis dėlto labirinto prigimtis yra ir slepianti, ir atidengianti¹¹⁰, einant iš pakraščio į centrą – judėjimo kreivė brėžiama nuo Kelerto versijos su Televizijos bokštu, per gimtąjį Gražkos Žvėryną, pro Parlamentą Gedimino bokšto, „bejėgio Vilniaus faloso“ (p. 222), link. Nuoroda į šį Vilniaus centrą apnuogina anti-falinį simbolį. Sukilti prieš miestą kaip kalėjimą, kaip discipliną, kaip galią gali tik kuri nors iš falinių opozicijų: žmogus-liga Saulius Kepenis, lytiniu būdu platinantis ŽIV, revolverį tarpkojyje „besimatuojanti“ superagentė Rita (p. 65), neįvykusi Robertos normalizacija – ji vis dar jaučia fantominį amputuoto penio skausmą (p. 127), prieš discipliną sukilusi Tėvo Stanislovo lytis (p. 114), galų gale falas Kelerto versijoje tampa ir Ryžą Gražką skrodžiančiu įrankiu bei raktu,

¹⁰⁸ Jūratė Čerškutė, „Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne / kūno mieste“, *Metai*, Nr. 1 (sausis), 2008. <<http://tekstai.lt/zurnalas-metai/3117-jurate-cerskute-ricardas-gavelis-dekonstrukciniai-zaidimai-miesto-kune-kuno-mieste?catid=487%3A2008-nr-01-sausis>> [žiūrėta: 2016-03-17].

¹⁰⁹ Plg. „labirintų labirintas“ J. L. Borgeso fikcijoje „Sodas išsišakojančiais takais“. Jorge Luis Borges, *Fikcijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 72.

¹¹⁰ Michel Foucault, *Death and the Labyrinth*, London; New York: Continuum, 2004, 89.

galinčiu atrakinti duris ir paleisti visuotinę Jų sistemą išjungiantį „Visatos subinės“ virusą. Todėl metaforiškai Vilnių įveikia ne kūno disciplina, bet anarchija.

Su(si)naikinimo tikslas galutinai sujungia – jis tampa ne tik bendru versijų vardikliu, bet ir bendru pasakojimo vektoriumi. Vilniaus naikinimo epopėją pradeda ligotas Saulius Kepenis. Miestas jį baudžia išstumdamas už vartų nelyginant raupsuotąjį epidemijos metu iš Viduramžių miesto. Panašiai kaip tokie išstumtieji vėliau šlaistosi po šalį ir užkrėtinėja kitus, kerštaudamas Kepenis taip pat rengia sunaikinimo aktą Vilniui (ir pasauliui), kuris „troško būti apvaisintas gyvu Sauliaus Kepenio virusu“ (p. 29). Su(si)naikinimo leitmotyvas veda per visus avatarus iki pat Kelero *išjungti* pasaulį. Miesto (ir pasaulio) žlugimas nurodo ir vyksmo laiką – kūnai veikti gali iki tol, kol nebus paspaustas raudonas kolapso mygtukas. Vėliau Vilnius nušluojamas kartu su visais jo gyventojais. Išskyrus galbūt nepažymėtoje saloje esančią Robertą ir gyvenimą kompiuteryje kaip alternatyvą pasirinkusį Genijų Tomą Kelertą.

IŠVADOS

Architektūrinio Panoptikono modelio taikymas formaliam romano nagrinėjimui atveria intra-tekstinę paralelę tarp pasakojimo temos ir technikos: pasakodamas apie visą reginį, visur prasiskverbiančią galią, pats romanas tampa uždara panoptine sistema. Be to, matymo / nematymo skirtis leidžia tekste atskirti du planus – stambų panoraminį kadra, ir smulkų, lokalizuotą, esantį personažo žiūros taške. Ši skirtis produktyvi dviem aspektais: pirmiausia, privilegijuotas žiūros taškas siužetiškai leidžia pamatyti, jog veikėjai nelygiaverčiai, vieni žino daugiau už kitus, tarp jų ir jų versijų yra galios santykiai; antra, formaliai ji sudaro sąlygas susieti kalbą, žvilgsnį, kūną.

Kūniškojo parametro svarba fukoiškajam galios subjektui leidžia atpažinti jo panašumą su Gavelio avataru. Romane *Paskutinioji žemės žmonių karta* disciplina skleidžiasi kaip kūno disciplinavimo mechanizmai. Jų paradigma apima tokias stambiausias institucijas:

1. Bažnyčia ir religija / tikėjimas – jos naudojami galios mechanizmai romane pasirodo kaip regula, įžadai, autoritetai, žodis, uniforma. Regula sukuria dienotvarkę, kad būtų mažiau laiko žemiškiesiems reikalams. Įžadai ragina atsižadėti kūniškojo gyvenimo. Vis dėlto nepaklusnumo atveju – baudžiamas kūnas. Ilgainiui slopinanti bausmė įsirašo į kūną ir kaip skausmas, ir kaip galimybė išpirkti kaltes, todėl gali tapti sprendimu kūniškai nusidėjus. Sutana instituciškai įrėmina kūną ir išskiria jį iš kitų, sekuliarių, kūnų. Todėl dvasininkas matomas iš tolo, iš jo tikimasi, kad jis elgsis kaip dvasininkas, o ne pasaulietis. Kadangi organizacijai būdingi vertikalūs ryšiai, hierarchai užtikrina priežiūrą bei veikia kaip patiriamos institucijos. Žodis čia taip pat užima svarbią poziciją. Žodinė tradicija sureikšmina vyresnius organizacijos viduje, tuo tarpu išorėje dvasininko autoritetą stiprina ne tik galia kalbėti – pamokslas, bet ir *klausyti* – išpažintis. Išpažinimo praktika ypač išryškina struktūrą – vienas prisipažįsta, kitas vertina, išriša, vadinasi, atsako instituciškai. Taigi dvasininkai ir pasauliečiai susiejami abipusiais santykiais, kadangi gali vieni kitus patikrinti. Šioje disciplinoje svarbų vaidmenį vaidina ir cirkuliuojantys šventais vadinami tekstai, legitimizuojantys organizacijos atsiradimą ir užtikrinantys tradicijas bei tęstinumą.

2. Lytis / seksualumas – pirmiausia, romano siužete ji taip pat gali būti apibrėžiama tekstiškai, vadinasi, patvirtinamas diskursyvus lyties konstravimo pobūdis. Be to, lytį čia valdo norma – atskiriami *normalūs* ir *nenormalūs* kūnai. Net ir pastarieji kūnai suvaldomi, juos atskyrus ir apgyvendinus paraštėse – tai irgi institucijos kontroliuojamos sritys. Lytis

apsprendžiama dar vaikystėje. Į kūno kvalifikavimo procesą įtraukiami šeimos nariai, vėliau juos keičia pedagogai, klasės draugai, užtikrinami *nenormalių* atvejų perauklėjimo galimybę. Juk svarbiausia sugrįžti į *normalų* gyvenimą. Subjektas gali būti arba vyras, arba moteris – netgi anatomijos mokslas įteisina tik šias galimybes. Visa kita vadinama anatomijos patologija. Romane atsispindi ir visuomenėje įsitvirtinusios seksualinės normos. Lytiniai santykiai turi vykti tarp vyro ir moters, pageidautina, giminei pratęsti. Visa kita – nukrypimai: orgija – tai perviršis, seksas su dvilyčiu – priskiriama pornografijos sričiai. Seksui būdinga specializacija, apie jį kalbama pusbalsiu, vyksta naktį, tamsoje už uždarytų durų, subjektams būdinga savicenzūra.

3. Medicina tiriamame tekste pasirodo kaip stebinti ir ligotus kūnus kaip atvejus rūšiuojanti institucija. Sergančiojo santykis su šia disciplinarine galia yra labai produktyvus. Žinoma, analizuojamo kūno sąskaita. Ligos istorija formuoja ištisą kliniką, medicinos isteblišmentą ir visą discipliną. Specialistai kūnams vykdo diagnostiką ir prognostiką, todėl kai kuriuos, beviltiškai ligotus, izoliuoja. Taip individualų kūną disciplinuojanti medicina, siekia reguliuoti ir populiaciją. Disciplina kaip mokslo sritis pateisina institucijos buvimą ir užsitikrina tolimesnę šios galios kūrimo(si) galimybę. Subjektas, šiuo atveju, internalizuoja medicininę priežiūrą, kadangi jam reikia žinoti apie savo ligos eigą, ją suvaldyti ir palaikyti kūniškąsias funkcijas. Tuo tarpu subjektas, priimdamas medicininį diskursą kaip teisingą, sudaro sąlygas šiam žinojimui funkcionuoti kaip tiesai.

4. Menas kaip institucija siužete, visų pirma, pasirodo per estetikos kanonus, kas bendrąja prasme yra normos. Vaizduojama ekonominė transformacija išryškina ir racionalių rinkos taisyklių poveikį meno sričiai ir joje veikiantiems menininkams. Tačiau meno rinką valdo ne tik paklausa. Tekste išryškinamos struktūros viduje veikiančios smulkesnės institucijos – galerijos. Meninės praktikos aprašymas susijęs būtent su šiomis ekspertų organizacijomis, vertinančiomis meną jį eksponuojant arba neeksponuojant. Taigi menas kaip struktūra priima arba atmeta. Žinoma, meno kūrimas suteikia galią pasipriešinti minėtoms normoms, maištauti prieš arba ignoruoti instituciją bei aplink ją susikūrusią bendruomenę. Tačiau struktūra irgi turi ne vieną įrankį, leidžiantį marginalizuoti nepageidaujamus elementus.

5. Saugumo struktūra tekste vaizduojama kaip supra-nacionalinė institucija geriausiai atitinkanti anoniminės galios apibrėžimus. Jos tikslas – absoliuti atskirų kūnų ir visuomenės kontrolė. Todėl reikia pažinoti kiekvieną kūną ir numanyti jo kėslus, kad reikalui esant būtų galima užbėgti nusikalstamai veikai už akių. Stebėjimas, anksčiau suprantamas kaip represija,

čia perkeliamas į pačias kasdieniškiausias sritis. Romano realybėje pajungiamos įvairios technikos: duomenų rinkimas, registravimas, kaupimas, taip pat pralaidumas – tiesioginis, satelitinis stebėjimas, pasiklausymas ir pan. Mechanizuotas procesas užtikrina galios anonimiškumą. Čia nėra jokių asmeninių santykių – racionalioje teisės sampratoje tai garantuoja beasmenis įstatymas. Jeigu nustatoma, kad subjektas potencialiai pavojingas, jis apribojamas arba pašalinamas.

Apibendrinant, galima pasakyti, jog Gavelio valdžios ir galios mechanizmų analizė – ir abstrakti, ir su aiškiai atpažįstamais veidais. Spalvingi Nepriklausomybės metai ir aktualūs laikmečio diskursai gali būti suvokiami kaip sąlyga atsirasti tokiai personažų puokštei ir spektakliui apie visuomenę su keistais ir maištingais paribiais. Literatūra kaip mediumas ir fantastinės vizijos kaip priemonė leidžia autoriui kurti ribines situacijas taip, kaip negalėtų realybė. Galiausiai, leidžia priartėti prie teksto kaip socialinės kritikos. Į klausimą, ar Gavelis kritikuoja ar nekritikuoja Nepriklausomybės pradžią, geriausia atsakyti argumentais. Visų pirma, valdžią Gavelis aprašo labai neigiamai. O disciplinų aprašymas gali būti traktuojamas kaip siekis šiuos santykius demaskuoti. Be to, kritišką požiūrį patvirtina ir romano polinkis į distopiškumą. Kita vertus, nuoroda *Cyberpunk* interpretuotina dvejopai. Sunaikinimas gali būti laikomas miesto-pasaulio apsivalymu, Gajos kerštu, apie kurį kalbėjo pirmasis avataras Saulius Kepenis. Tačiau užbaigti norėtusi pozityviai: nušluotas nuo paviršiaus miestas galėtų tapti ir nauja, produktyvia erdve, ką ir implikuotų *Cyberpunk* žanro kanonas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Ankersmit, Franklin Rudolf, *Aesthetic Politics: Beyond Fact and Value*. Stanford, California: Stanford University Press, 1997.
2. Baldick, Chris, *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2001.
3. Baranova, Jūratė, „Ričardo Gavelio sukurtoji galios metafizika“. *Literatūra ir menas*, 2002-10-25. <http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111030194330/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=2922&kas=straipsnis&st_id=951>
4. Borges, Jorge Luis, *Fikcijos*. Vilnius: Baltos lankos, 2000.
5. Bourdieu, Pierre, Loïc J. D. Wacquant, *Įvadas į refleksyviąją sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos, 2003.
6. Cohn, Dorrit, „Optics and Power in the Novel“. *New Literary History*, T. 26, Nr. 1 (Narratives of Literature, the Arts, and Memory), 1995.
7. Čerškutė, Jūratė, „Dekonstrukcija Ričardo Gavelio prozoje“. Daktaro disertacija, VU, 2014.
8. Čerškutė, J., „Ričardas Gavelis: dekonstrukciniai žaidimai miesto kūne / kūno mieste“. *Metai*, Nr. 1 (sausis), 2008. <<http://tekstai.lt/zurnalas-metai/3117-jurate-cerskute-ricardas-gavelis-dekonstrukciniai-zaidimai-miesto-kune-kuno-mieste?catid=487%3A2008-nr-01-sausis>>
9. Davoliūtė, Violeta, „The City and the Cityscape in Two Lithuanian novels: Jurgis Kunčinas' *Tūla* and Ričardas Gavelis' *Vilniaus pokeris*. *Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, T. 44, Nr. 3, 1998. <http://www.lituanus.org/1998/98_3_06.htm>
10. „Didysis klausimas“, „Su kuo norėtumėte pavakarieniauti?“. Intelligent Life, kovas-balandis, 2016.
11. Donskis, Leonidas, „Ričardas Gavelis, arba Lietuvos intelektualo dilemos: I“. <http://www.donskis.lt/a/lt/1/1_/1140>
12. Donskis, Leonidas, „Ričardas Gavelis, arba Lietuvos intelektualo dilemos: II“, <http://www.donskis.lt/a/lt/1/1_/1141>
13. Foucault, Michel, *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
14. Foucault, M., *Surveiller et punir: Naissance de la prison*. Paris: Gallimard, 1975.

15. Foucault, M., *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1995.
16. Foucault, M., *Seksualumo istorija*, Vilnius: Vaga, 1999.
17. Foucault, M., *Abnormal: Lectures at the Collège de France, 1974-1975*. London; New York: Verso, 2003.
18. Foucault, M., *Death and the Labyrinth*. London; New York: Continuum, 2004.
19. Foucault, M., *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon Books, 1972.
20. Foucault, M., „The Subject and Power“. Kn. Hubert L. Dreyfus, Paul Rabinow, *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1983.
21. Gavelis, Ričardas, *Paskutiniai Žemės žmonių karta*. Vilnius: Vaga, 1995.
22. Gledhill, Christine, „A Contemporary Film Noir and Feminist Criticism“. Kn. E. Ann Kaplan, *Women in Film Noir*. London: British Film Institute, 1980.
23. Gordon, Colin, *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York: Pantheon Books, 1980.
24. Gumauskaitė, Vida, „Michelio Foucault valdžios koncepcijos metmenys“, *Filosofija, sociologija*, Nr. 2, 2002.
25. Hacking, Ian, *Historical Ontology*. Cambridge; London: Harvard University Press, 2002.
26. Kelertas, Violeta, „Perceptions of the Self and the Other in Lithuanian Postcolonial Fiction“. *World Literature Today*, T. 2., Nr. 2 1998. <<http://www.jstor.org/stable/pdf/40153751.pdf>>
27. Kelertienė, V., „Ričardo Gavelio Postkolonijinis žmogus“. Kn. Aušra Jurgutienė, *XX a. literatūros teorijos: konceptualioji kritika*. Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2010.
28. Kelly, Mark G. E., *The Political Philosophy of Michael Foucault*. New York: Routledge, 2009.
29. Lacan, Jacques, „The Mirror Stage as Formative of the / Function as Revealed in Psychoanalytic Experience“. Kn. Jacques Lacan, *Écrits: A Selection*. London; New York, 1977.
30. Markuckas, Marius, „Iano Hackingo istorinės ontologijos ir Michelio Foucault genealogijos sąsajos“. *Problemos*, 2016, Nr. 89.

31. Mažeikis, Gintautas, „Galios meistro šaltiniai“. *Inter-studia humanitatis*, Nr. 6, 2008.
32. Mažeikis, G., „Triksteris: Besijuokiantis, ekstatiškas kūrybinis griovėjas. Analitinės antropologijos žvilgsnis“, *Inter-studia humanitatis*, Nr. 16, 2014.
33. Mickevičius, Adomas, „Gražina“. kn. Adomas Mickevičius, Gražina. Konradas Valenrodas, Kaunas: Šviesa, 2006.
34. Milerius, Nerijus, *Apokalipsė kine. Filosofinės prielaidos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
35. Miles, Barry, *Paul McCartney. Many Years from Now*. London: Macmillan, 1998.
36. O'Leary, Timothy, *Foucault and Fiction: The Experience Book*. London; New York: Continuum, 2009.
37. Orwell, George, *1984*. London: Penguin Books, 2008.
38. Rabinow, Paul, *Foucault Reader*. New York: Pantheon Books, 1984.
39. Samalavičius, Almantas, „Ričardo Gavelio proza ir dekolonizacija: kūniškumo atradimas“. Kn. Nijolė Gavelienė, Antanas A. Jonynas, Almantas Samalavičius, *Bliuzas Ričardui Gaveliui*. Vilnius: Tyto alba, 2007.
40. Savukynas, Bronys, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
41. Shapiro, Stephen, Anne Schwan, *How to Read Foucault's Discipline and Punish*. London: Pluto Press, 2011.
42. Sponsler, Claire, „Beyond the Ruins: The Geopolitics of Urban Decay and Cybernetic Play“. *Science Fiction Studies*, T. 20, Nr. 2, 1993.
43. Tamošaitis, Regimantas, „Apocalyptic Imagination in The Novels of Ričardas Gavelis“. Kn. Mindaugas Kvietauskas, *Transitions of Lithuanian Postmodernism. Lithuanian Literature in the Post-Soviet Period*, Amsterdam: Rodopi, 2011.
44. Taylor, George Roger, *The Turner Thesis Concerning the Role of the Frontier in American History*. Boston: D. C. Heath, 1956.
45. Tereškinas, Artūras, *Esė Apie Skirtingus Kūnus: Kultūra, Lytis, Seksualumas*. Vilnius, Apostrofa, 2007.
46. Valantiejus, Algimantas, „Literatūra ir sociologija prie kasdienybės stalo“. Kn. *Bliuzas Ričardui Gaveliui*.
47. Van Dijk, Teun A. „Critical discourse analysis“. <<http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>>

48. Vidugirytė, Inga, *Juoko kultūra*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
49. Wellek, René, Austin Warren, *Theory of Literature*. New York: Hartcourt, Brace and Company, 1949.
50. Williams, Raymond, „Gramatiniai vaizduotės laikai“. *XX amžiaus literatūros teorijos: Chrestomatija aukštųjų mokyklų studentams*, T. 1. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011.
51. Žukauskaitė, Audronė, „Nuo biopolitikos prie biofilosofijos: M. Foucault, G. Agambenas, G. Deleuze‘as“. *Problemos*, Nr. 84, 2013.
52. Žukauskaitė-Mažeikienė, Elena, „Kai žvilgsnis tampa balsu: pasakotojo ir fokusuotės problematika Jono Biliūno ir Jurgio Kunčino prozoje“. *Darbai ir dienos*, T. 42, 2005.
53. Žodynas <<http://www.merriam-webster.com/dictionary/avatar>>

SUMMARY

This work investigates the power relations within Ričardas Gavelis novel *The Last Generation of the Earth People* within the perspective of disciplinary power and its impact on society. The theoretical section of the thesis refers to the notion that the reality is being socially constructed and deals with ideas drawn by Michel Foucault. In order to develop the Foucauldian thought, conceptions of power, discipline and subject are being employed. Such cohesion reveals how power techniques target individual's body as well as behavior in everyday life. Eventually, the theoretical premises become the notional grid to interpret the novel.

The following section of literary analysis demonstrates how relevant parts of the Foucauldian conceptions of discipline might be brought to bear on issues in fiction. Namely, to point out narrative techniques and to separate seven regions of the discipline within the plot. Proceeding from narrative technique, the emphasis is put on optics. The major feature of text structure demonstrates the asymmetric focal points, which enables the comparison between the novel's organisation and architectural model of the Panopticon. As a result, the hierarchy between the text subjects is revealed. The argument of the thesis is structured along the development of Gavelis' novel in terms of seven chapters, each representing different disciplinary infrastructures and its encounter with characters' bodies. Finally, in a brief concluding section the findings are being summarized. The conclusion draws the general paradigm of characters' bodies and the list of the disciplinary institutions.

Keywords: body, discipline, panopticism, power, sexuality, vision, Foucault, Gavelis.